

Μελέτες (Studies) / 43

Διακλαδικός ανταγωνισμός στην ελληνική μεταποίηση

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ, ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΑΡΣΕΛΛΟΥ ΚΑΙ ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΣΑΣ

**Διακλαδικός ανταγωνισμός
στην ελληνική μεταποίηση**

Διακλαδικός ανταγωνισμός στην ελληνική μεταποίηση

Θανάσης Μανιάτης
Αιμιλία Μαρσέλλου
Κώστας Πασσάς

Νοέμβριος 2015

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Μάρθα Δελτούζου

Εκτύπωση – Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-82-1

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια σει-

ρά δικαιωμάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τον ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	9
2	Θεωρητικό υπόβαθρο των προσεγγίσεων του ανταγωνισμού	15
2.1	Κλασική πολιτική οικονομία και Μαρξ	15
2.1.1	<i>Η διαδικασία του διακλαδικού ανταγωνισμού</i>	19
2.1.2	<i>Η διαδικασία του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού</i>	25
2.1.3	<i>Το ρυθμιστικό κεφάλαιο</i>	28
2.2	Ο ανταγωνισμός στη νεοκλασική θεωρία: Ο τέλειος ανταγωνισμός	30
2.3	Η μετακεϋνσιανή θεωρία του ανταγωνισμού	32
3	Βιβλιογραφική επισκόπηση εμπειρικών μελετών για τον ανταγωνισμό	35
4	Διακλαδικός ανταγωνισμός στη μεταποίηση	45
4.1	Εισαγωγή	45
4.2	Δεδομένα προερχόμενα από τη EUROSTAT	46
4.2.1	<i>Τάση εξίσωσης των ποσοστών κέρδους στη μεταποίηση</i>	47
4.2.2	<i>Περιθώριο κέρδους και λόγος κεφαλαίου/προϊόντος</i>	59
4.2.3	<i>Μεταβολές στη ζήτηση και μεταβολές του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού</i>	60
4.3	Συμπεράσματα	61
5	Εναλλακτικά υποδείγματα για τον ανταγωνισμό	63
5.1	Πηγή OECD	63
5.1.1	<i>Κλασικό υπόδειγμα: Αποτελέσματα</i>	64
5.1.2	<i>Νεοκλασικό υπόδειγμα: Αποτελέσματα</i>	66
5.1.3	<i>Μετακεϋνσιανό υπόδειγμα: Αποτελέσματα</i>	68

5.2	Παράρτημα: Πηγή EUROSTAT	70
6	Συμπεράσματα	71
	Βιβλιογραφία	75

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί κατά κύριο λόγο στη διερεύνηση κάποιων από τα βασικά χαρακτηριστικά της διαδικασίας του καπιταλιστικού ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία, και ειδικότερα στους κλάδους της ελληνικής μεταποίησης κατά τη διάρκεια της πιο πρόσφατης χρονικής περιόδου, που αρχίζει από το 1980 και εκτείνεται μέχρι το 2014 – σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι το 2007. Η εμπειρική κατά κύριο λόγο αυτή διερεύνηση γίνεται στο πλαίσιο των εναλλακτικών θεωρητικών προσεγγίσεων που απαντώνται στη βιβλιογραφία τη σχετική με το αντικείμενο του ανταγωνισμού στην ιστορία της οικονομικής σκέψης, και συγκεκριμένα της νεοκλασικής θεώρησης του τέλειου ανταγωνισμού, της μαρξικής θεωρίας του καπιταλιστικού ανταγωνισμού και της συγγενούς με αυτήν προσέγγισης της κλασικής πολιτικής οικονομίας (σε μεγάλο βαθμό του A. Smith και του D. Ricardo) καθώς και της μετακεϋνσιανής θεωρίας, η οποία εστιάζει στη σημασία του ολιγοπωλιακού κεφαλαίου και της μεγάλης επιχείρησης στις σύγχρονες οικονομίες και με τη σειρά της έχει αρκετές ομοιότητες (αλλά και ουσιώδεις διαφορές) με τη μαρξιστική σχολή του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Η τελευταία, όπως και η μετακεϋνσιανή σχολή του ολιγοπωλιακού κεφαλαίου, επηρεάστηκε σημαντικά από τον M. Kalecki και τη θεωρία διαμόρφωσης της τιμής, που βασίζεται στο mark-up (προσαύξηση τιμής σε σχέση με το κόστος ανάλογα με τη δύναμη επί της αγοράς της επιχείρησης ή του κλάδου), ενώ διαμορφώθηκε περαιτέρω από τους Baran and Sweezy (1966), καθώς και από την προσέγγιση άλλων μαρξιστών θεωρητικών, όπως ο J.B. Foster, οι οποίοι στην πλειονότητά τους κινούνται γύρω από το περιοδικό *Monthly Review*. Να σημειωθεί ότι για το μεγαλύτερο διάστημα του 20ού αιώνα αυτή η θεώρηση αποτέλεσε τη σαφώς πλειψηφούσα άποψη για τη φύση και το χαρακτήρα της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας τουλάχιστον στο εσωτερικό των ετερόδοξων προσεγγίσεων γύρω από το ζήτημα αυτό, ενώ εξακολουθεί να έχει και σήμερα σημαντική απήχηση στους κύκλους αυτούς.

Η ανταγωνιστική ή ολιγοπωλιακή/μονοπωλιακή δομή της συνολικής οικονομίας ή σημαντικού τμήματός της έχει ιδιαίτερη αν και κλιμακούμενη σημασία για όλες τις παραπάνω προσεγγίσεις. Για τη νεοκλασική θεωρία, η απόκλιση της τιμής αγοράς από τις τέλεια ανταγωνιστικές τιμές λόγω της ύπαρξης ολιγοπωλιακών ή μονοπωλιακών καταστάσεων συνεπάγεται αναποτελεσματικά επίπεδα παραγωγής από την άποψη της παραγόμενης ποσότητας, του μοναδιαίου κόστους και της τιμής που προκύπτουν από την ολιγοπωλιακή συμπεριφορά, και επομένως απώλεια ευημερίας για το κοινωνικό σύνολο. Για την κλασική και ιδίως τη μαρξική προσέγγιση, η λειτουργία του καπιταλιστικού ανταγωνισμού είναι ο ρυθμιστικός μηχανισμός μέσω του οποίου εμφανίζονται και πραγματοποιούνται οι εσωτερικοί, εγγενείς «νόμοι κίνησης» του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην επιφάνεια της οικονομίας.¹ Η αναίρεση των βασικών χαρακτηριστικών της ανταγωνιστικής διαδικασίας θα είχε σοβαρές επιπτώσεις για την εμφάνιση και τη λειτουργία αυτών των νόμων όπως αναφέρουμε παρακάτω με αφορμή την εμφάνιση άλλων μαρξιστικών θεωριών για τον ανταγωνισμό. Για τη μετακεϋνσιανή (Post-Keynesian) θεωρία, που έχει τις απαρχές της στις συνεισφορές των Chamberlain, Robinson και Sraffa στη δεκαετία του 1930, οι οποίοι δημιούργησαν την προσέγγιση του ατελούς ανταγωνισμού που διαμορφώθηκε περαιτέρω αργότερα, μεταξύ άλλων, από τους Davidson, Kregel, Eichner και Dutt, η επικράτηση των ολιγοπωλίων/μονοπωλίων στις σύγχρονες οικονομίες συνεπάγεται την κυριαρχία των μεγάλων επιχειρηματικών μονάδων (megacorps) απέναντι στους αγοραστές των προϊόντων τους είτε αυτοί είναι νοικοκυριά είτε άλλες μικρότερες («ανταγωνιστικές») επιχειρήσεις. Μια «δυϊκή οικονομία» (dual economy) αναδύεται στη θεώρηση αυτή με διαφορετική δομή και νόμους λειτουργίας στους ολιγοπωλιακούς/μονοπωλιακούς κλάδους σε σχέση με τους ανταγωνιστικούς της κλάδους.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική σχολή του μονοπωλιακού κεφαλαίου, η τροποποίηση, ο μετασχηματισμός, ακόμη και η ολική άρνηση της ανταγωνιστικής

1. Αναφέρει ο Μαρξ στις *Grundrisse*: «Competition is nothing other than the inner nature of capital, its essential character appearing in and realized as the reciprocal interaction of many capitals with one another, the inner tendency as external necessity» (Marx, 1857: 414). Επίσης, στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* γράφει ότι «a scientific analysis of competition is not possible, before we have a conception of the inner nature of capital» (Marx, 1867: 316).

διαδικασίας την οποία περιγράφει ο Μαρξ ιδίως στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* δημιούργησε ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα τη θεωρητική αντίληψη για ένα νέο στάδιο στην ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, το στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, με ριζικά διαφορετικούς νόμους κίνησης σε σχέση με αυτούς του σταδίου του ανταγωνιστικού καπιταλισμού (competitive capitalism). Πιο συγκεκριμένα, οι αντικειμενικοί νόμοι κίνησης που απορρέουν από τη φύση του κεφαλαίου και βασίζονται στην αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, στην εγγενή τάση του κεφαλαίου για τεχνολογική μεταβολή, στη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση κεφαλαίου, στη συστηματική δημιουργία ενός εφεδρικού στρατού εργασίας, με τελικό αποτέλεσμα την υπερσυσσώρευση κεφαλαίου και την οικονομική κρίση, σύμφωνα με τη σχολή του μονοπωλιακού κεφαλαίου έχουν αντικατασταθεί από τις αρχές του 20ού αιώνα και ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τους νόμους του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Αυτοί έχουν να κάνουν με την εγγενή τάση των ολιγοπωλίων/μονοπωλίων για ανεπαρκείς επενδύσεις, την παρεπόμενη οικονομική στασιμότητα (stagnation) συνδυασμένη με μια εγγενή τάση (υπερβολικής) αύξησης των τιμών όσον αφορά το μακροοικονομικό επίπεδο και με έμφαση στη δύναμη αγοράς (market power) των ολιγοπωλίων και των μονοπωλίων στους κυριότερους επιμέρους οικονομικούς κλάδους αλλά και στη συνολική οικονομία. Στην προσέγγιση αυτή οι μεγάλες μονάδες κεφαλαίου έχουν υπερβεί τους νόμους του ανταγωνισμού (ιδίως αυτούς που επιβάλλουν ότι η αμοιβή, το κέρδος του κάθε κεφαλαίου, θα είναι κατά μέσο όρο αντίστοιχο του συνολικού μεγέθους του) και περιορίζονται μόνο από το βαθμό της σχετικής δύναμής τους απέναντι στους ανταγωνιστές τους και στους αγοραστές των προϊόντων τους. Αν και, όπως ισχυριζόμαστε παρακάτω, οι προτάσεις αυτές δεν διατυπώνονται σχεδόν ποτέ με κάποιον αυστηρό και ποσοτικά ελέγξιμο τρόπο², η άποψη περί ολιγοπωλιακού ή μονοπωλιακού χαρακτήρα των αναπτυγμένων οικονομιών ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επικράτησε στη σχετική βιβλιογραφία για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα.

2. Ακόμη και στον ίδιο τον Sweezy, τον πιο αντιπροσωπευτικό συγγραφέα της σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαίου, υπάρχουν αμφίσημες διατυπώσεις σχετικά με το ρόλο του ανταγωνισμού στο νέο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού: «What is at issue in the transition from competitive to monopoly capitalism, therefore, is not at all the *elimination* of competition but rather a change in the *forms* and *methods* of competition» (Sweezy, 1981).

Τα παρακάτω αποσπάσματα είναι ενδεικτικά για την προσέγγιση της σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαίου και τη σχέση της με τη μαρξική ανάλυση στο *Κεφάλαιο*, την οποία και θεωρεί σε μεγάλο βαθμό παρωχημένη έπειτα από τη ραγδαία διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου που συνέβη ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα. Ενώ στη σχετική εμπειρική βιβλιογραφία ο στατιστικός έλεγχος των υποθέσεων και των προτάσεών της δεν καταλαμβάνει σοβαρό μέρος, σε αντίθεση με τη μετακεϋνσιανή θεωρία του ολιγοπωλίου, εντούτοις εξακολουθεί και σήμερα να παραμένει σημαντική η επίδραση και η απήχησή της (πιθανόν να είναι ακόμη και πλειοψηφική) στο εσωτερικό της ριζοσπαστικής και μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας, όπως συνέβαινε σχεδόν για ολόκληρη τη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Για τη διαμόρφωση της σύγχρονης τάσης της κερδοφορίας του κεφαλαίου και την καθιέρωση μιας ιεραρχίας των κλαδικών ποσοστών κέρδους ανάλογα με την κατάταξη των οικονομικών κλάδων σε ανταγωνιστικούς, ολιγοπωλιακούς και μονοπωλιακούς, η οποία υποτίθεται ότι έχει αντικαταστήσει την τάση εξίσωσής τους στην κλασική και μαρξική παράδοση, ο Sweezy ισχυρίζεται συγκεκριμένα:

«The altered forms of competition which prevail in monopoly capitalism create not the tendency toward a system-wide average rate of profit which Marx analyzed in part II of the third volume of *Capital* but rather a hierarchy of profit rates, highest in the industries which approach most closely to a monopoly status and lowest in those in which small-scale competitive enterprise continues to predominate» (Sweezy, 1981).

Ακόμη πιο συγκεκριμένα, για τη μορφή που παίρνει η διανομή της υπεραξίας στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, και μάλιστα υιοθετώντας την «ποσοτική θεωρία του ανταγωνισμού» της κυρίαρχης νεοκλασικής θεωρίας, η οποία συσχετίζει τον αριθμό και το μέγεθος των ατομικών κεφαλαίων σε κάθε κλάδο με το ύψος του ποσοστού κέρδους που καταφέρνει να αποσπάσει ο κλάδος αυτός, ο Sweezy αναφέρει ότι:

«Since surplus value is distributed through the mechanism of profit rates and since there is a rough correlation between the height of the profit rate and *the number and size of firms in a given industry*, it follows that there is a strong tendency, given a continuing process of

concentration and centralization, for more and more surplus value to be sucked up from the smaller scale and more competitive sectors to the larger scale and more monopolistic ones» (Sweezy, 1984: 35).

Για δε τη σχέση των μονοπωλίων, του μονοπωλιακού καπιταλισμού και της πιθανής καταγωγής της θεωρίας αυτής από την ανάλυση του Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, όπως και για την επικαιρότητα της τελευταίας, η οποία στις σύγχρονες συνθήκες πλέον παρουσιάζεται μειωμένη, χρήζουσα ανανέωσης και τροποποίησης, σημειώνει:

«It thus appears that two of the central ideas of the modern theory of monopoly capitalism –that the transformation of competition brought about by concentration and centralization of capital both raises the rate of surplus value and skews the distribution of surplus value in favor of the larger units of capital– are logical developments of a line of thought which Marx clearly adumbrated in the third volume of *Capital*» (Sweezy, 1984: 37).

Σε κάθε περίπτωση, η εμφάνιση και η αυξημένη επιρροή της μαρξιστικής σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαίου σε συνδυασμό με αυτήν της μετακεϋνσιανής σχολής προέβαλε και έχει διατηρήσει στην επικαιρότητα το ερώτημα όπως διατυπώθηκε στις απαρχές της διαμόρφωσης της σχετικής εμπειρικής βιβλιογραφίας από τον Glick: «Can contemporary capitalism be characterized as a new stage of “monopoly capital” or should it instead be considered as essentially competitive and subject to the laws analyzed by Marx?» (Glick, 1985: 121). Όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια όμως, τόσο στη θεωρητική συζήτηση όσο και στην αντίστοιχη εμπειρική βιβλιογραφία που εμφανίστηκε αργότερα και συνεχίζει να αυξάνεται μέχρι και την τελευταία περίοδο, απουσιάζει μια γενικότερη συμφωνία για τον κατάλληλο τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να ελέγχονται αυτοί οι ισχυρισμοί τόσο στο επίπεδο της διερεύνησης της διαφορετικής κερδοφορίας των επιμέρους κλάδων μιας οικονομίας όσο και στο γενικότερο ζήτημα της αποτίμησης της πιθανής ύπαρξης ενός σύγχρονου διαφορετικού μονοπωλιακού σταδίου του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο των προσεγγίσεων του ανταγωνισμού

2.1 Κλασική πολιτική οικονομία και Μαρξ

Αν και η διαμόρφωση της έννοιας του ανταγωνισμού για τους κλασικούς οικονομολόγους παρέμεινε σε αρκετά υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, η σημασία της λειτουργίας της ανταγωνιστικής διαδικασίας για τη διαμόρφωση της δομής της οικονομικής θεωρίας είχε επισημανθεί από νωρίς. Στα αντιπροσωπευτικά έργα των Adam Smith (1982, 1999), David Ricardo (1971) και J.S. Mill (1965), ο ανταγωνισμός αναφέρεται ως μια διαδικασία για την ενεργοποίηση της οποίας απαιτείται η δυνατότητα ελεύθερης κινητικότητας κυρίως του κεφαλαίου αλλά και της εργασίας, όπως και των δυνάμεων της προσφοράς και της ζήτησης, από τις οποίες προκύπτει η τάση της διακλαδικής εξίσωσης των ποσοστών κέρδους (Μανιάτης κ.ά., 1999). Ο Mill, για παράδειγμα, συνοψίζοντας την άποψη της κλασικής πολιτικής οικονομίας για τον ανταγωνισμό, ισχυρίζεται ότι μόνο μέσω της αρχής του ανταγωνισμού μπορεί η πολιτική οικονομία να αξιωθεί το χαρακτήρα της επιστήμης. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι:

«Political economists... are apt to express themselves as if they thought that competition actually does, in all cases, whatever it can be shown to be the tendency of competition to do. This is partly intelligible, if we consider that only through the principle of competition has political economy any pretension to the character of science. So far as rents, profits, wages, prices are determined by competition, laws may be assigned for them. Assume competition to be their exclusive regulator, and principles of broad generality and scientific precision may be laid down, according to which they will be regulated. The political

economist justly deems this his proper business: and as an abstract or hypothetical science, political economy cannot be required to do, and indeed cannot do, anything more» (Mill, 1965: 239).

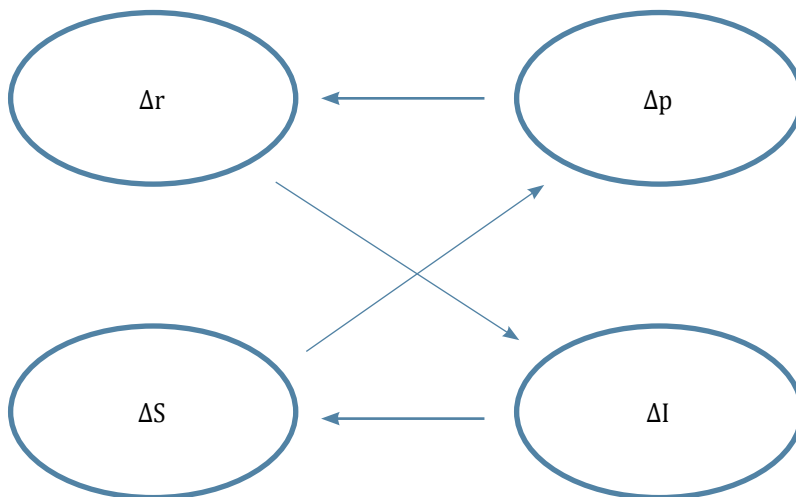
Οι κλασικοί οικονομολόγοι αλλά και ο Μάρξ³ αντιλαμβάνονταν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις επιχειρήσεις ως μια διαρκή μάχη για επιβίωση και ταυτόχρονα επέκταση. Η μάχη αυτή έχει ως όπλα, μεταξύ άλλων, την επιθετική τιμολογική πολιτική, τις συμπράξεις μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων, τις διαφημιστικές δαπάνες, το βιομηχανικό σαμποτάζ, την υπονόμηση των αντίπαλων κεφαλαίων και αποτελεί μια διαδικασία που οδηγεί στην τάση για εξίσωση των ποσοστών κέρδους διαχρονικά μέσω των διαφορικών ροών κεφαλαίου προς τους διάφορους κλάδους. Έχει σημασία να τονιστεί ότι το όποιο αποτέλεσμα προκύπτει είναι ανεξάρτητο από τη θέληση και την επιθυμία των επιμέρους μονάδων κεφαλαίου. Το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο προσπαθεί να αποσπάσει ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μερίδιο της συνολικής υπεραξίας και άρα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους σε τρία τουλάχιστον μέτωπα σε σύγκρουση πρώτον με τους εργάτες που απασχολεί για τη δημιουργία και απόσπαση υπεραξίας, δεύτερον με τους αγοραστές των προϊόντων του (επιχειρήσεις και νοικοκυριά) προσπαθώντας να επιτύχει την υψηλότερη δυνατή τιμή χωρίς να χάσει σημαντικό μερίδιο αγοράς, και τρίτον με τα ανταγωνιστικά κεφάλαια του κλάδου του και των άλλων κλάδων, ώστε μέσα από τον καταλληλότερο συνδυασμό κόστους και τιμής να αποκομίσει με τη μορφή του κέρδους το μεγαλύτερο δυνατό τμήμα της δημιουργημένης υπεραξίας. Η επίδραση του ανταγωνισμού έχει ως αποτέλεσμα τον εκ των υστέρων περιορισμό της κερδοφορίας των επιμέρους κεφαλαίων και ιδίως των ξεχωριστών επιμέρους οικονομικών κλάδων έτσι ώστε να προκύπτει ως κυρίαρχη τάση η εξίσωση των ποσοστών κέρδους μέσα σε ένα συγκεκριμένο (αν και όχι καθορισμένο επακριβώς ούτε στον Μαρξ ούτε στη μετέπειτα βιβλι-

3. Παρακάτω η περιληπτική παρουσίαση της κλασικής και της μαρξικής θεωρίας του ανταγωνισμού καθώς και η σχέση της με τις άλλες θεωρητικές σχολές οι οποίες πραγματεύονται το ζήτημα αυτό βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις εργασίες μιας ομάδας συγγραφέων (Clifton, 1977· Weeks, 1981· Semmler, 1984· Botwinick, 1993 και κυρίως Shaikh, 1980, 1982, 2008) οι οποίοι από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 έχουν εστιάσει και έχουν επιμείνει στην επικαιρότητα της κλασικής/μαρξικής ανάλυσης αναζωπυρώνοντας το ενδιαφέρον γι' αυτήν σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο. Στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. για τα ίδια θέματα Μανιάτης κ.ά. (1999) και Τσαλίκη και Τσουλιφίδης (2013).

ογραφία) χρονικό πλαίσιο. Η εξισωτική αυτή διαδικασία περιγράφεται από το γνωστό διττό σταυροειδή (cross dual) μηχανισμό προσαρμογής (Διάγραμμα 1) που συναντάμε τόσο στους κλασικούς όσο και στον Μαρξ και έχει να κάνει με την περιστροφή των τιμών αγοράς γύρω από τις μακροχρόνιες τιμές ισορροπίας, τις τιμές παραγωγής ή τις φυσικές τιμές. Οι μεταβολές στο ποσοστό κέρδους (Δr), και πιο συγκεκριμένα η απόκλιση ενός κλαδικού ποσοστού κέρδους από το μέσο ποσοστό κέρδους της οικονομίας είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω, οδηγούν σε μεταβολές στο ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου, στις επενδύσεις (ΔI), είτε θετικές είτε αρνητικές, που με τη σειρά τους επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την παραγόμενη ποσότητα (ΔS) του προϊόντος, κάτι που με δεδομένο ρυθμό μεταβολής της ζήτησης (ΔD) οδηγεί σε αρνητικές ή θετικές μεταβολές στην τιμή του προϊόντος του κλάδου (Δp), οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τη μεταβολή των κλαδικών ποσοστών κέρδους προς την κατεύθυνση της σύγκλισης (αλλά όχι της απόλυτης ταύτισης, όπως στο υπόδειγμα του τέλει ανταγωνισμού, καθώς η προσαρμογή μπορεί να είναι τόσο μεγάλη, ώστε κλάδοι με χαμηλότερο του μέσου ποσοστό κέρδους μπορούν να βρεθούν με υψηλότερο του μέσου ποσοστό κέρδους και αντίστροφα) με το εκάστοτε μέσο ποσοστό κέρδους.

Η κλασική θεώρηση του ανταγωνισμού ωστόσο είχε περιορισμένα όρια, καθώς το επίπεδο εμπάθυσής της παρέμεινε σε αρκετά αφηρημένο επίπεδο. Βα-

Διάγραμμα 1: Ο διττός σταυροειδής μηχανισμός προσαρμογής

σικό σημείο σύγχυσης προκύπτει από την αδυναμία διάκρισης του διακλαδικού από τον ενδοκλαδικό ανταγωνισμό, αυτόν δηλαδή που πραγματοποιείται εντός ενός κλάδου μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων. Αυτοί οι δύο τύποι ανταγωνισμού, που οδηγούν σε διαφορετικά αποτελέσματα, συχνά συγχέονται τόσο στον Σμιθ όσο και στους υπόλοιπους κλασικούς οικονομολόγους (Glick, 1985).

Στον Μαρξ η διαδικασία του ανταγωνισμού μοιάζει περισσότερο με βίαιη διαπάλη ανάμεσα στις επιχειρήσεις με σκοπό την απόκτηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μεριδίου αγοράς («competition as a war»). Σε αντίθεση ωστόσο με τους υπόλοιπους κλασικούς οικονομολόγους, ο Μαρξ κάνει ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στο περιεχόμενο και στα αποτελέσματα του διακλαδικού και του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού. Βασικά στοιχεία της μαρξικής ανάλυσης είναι ότι ο ανταγωνισμός οδηγεί στην καθιέρωση ενός κατά προσέγγιση (ανάλογα με την οργανική σύνθεση κεφαλαίου, τα χαρακτηριστικά του προϊόντος κάθε κλάδου κ.λπ.) γενικού ποσοστού κέρδους που εμπεριέχεται στις τιμές παραγωγής και στις τιμές αγοράς των διαφορετικών κλάδων παραγωγής, καθώς και στην καθιέρωση μιας ενιαίας τιμής για τις επιχειρήσεις που λειτουργούν στον ίδιο κλάδο. Στις *Θεωρίες της Υπεραξίας* αναφέρει ο Μαρξ:

«all this involves a very complex movement in which, on the one hand, the market prices in each particular sphere, the relative prices of production of the different commodities, the position with regard to demand and supply within each individual sphere, and on the other hand, competition among the capitalists in the different spheres, play a part, and in addition the speed of the equalization process, whether it is quicker or slower, depends on the particular organic composition of the different capitals (more fixed or circulating capital for example) and on the particular nature of their commodities, that is whether their nature as use-values facilitates rapid withdrawal from the market and the dilution or increase of supply, in accordance with the level of the market prices... These are some of the reasons why the general rate of profit appears as a hazy mirage» (Marx, 1971: 464-465).

Λόγω αυτής της διάκρισης, αναπτύσσονται τέσσερις κομβικές στιγμές της διαδικασίας του κεφαλαιακού ανταγωνισμού, τις οποίες συζητάμε περιληπτικά παρακάτω: α) η διαδικασία του διακλαδικού ανταγωνισμού (competition

between industries), β) η διαδικασία του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού (competition within an industry), γ) η συνάρθρωση των δύο παραπάνω διαδικασιών μέσω της έννοιας του ρυθμιστικού κεφαλαίου (regulating capital) και δ) η έννοια της διαφορικής κερδοφορίας (differential profitability) των κεφαλαίων του ίδιου κλάδου.

2.1.1 Η διαδικασία του διακλαδικού ανταγωνισμού

Για τον Μαρξ ο διακλαδικός ανταγωνισμός οδηγεί στο σχηματισμό των τιμών παραγωγής («φυσικές τιμές» για τον Smith) και μέσω αυτών στην εξισωτική τάση («tendential equalization») των κλαδικών ποσοστών κέρδους της οικονομίας. Θεωρητικά, οι επιχειρήσεις κάθε κλάδου καταλήγουν μέσω της διαδικασίας του διακλαδικού ανταγωνισμού και των διαφορικών ροών κεφαλαίου προς τους διάφορους κλάδους να πωλούν τα εμπορεύματά τους σε τιμές αγοράς οι οποίες διαμορφώνουν ένα γενικό, κοινό ποσοστό κέρδους για όλους τους επιμέρους κλάδους της οικονομίας. Αυτές οι τιμές αγοράς ρυθμίζονται σε τελευταία ανάλυση από τις τιμές παραγωγής μέσω μιας διαδικασίας που ο Shaikh (2008) αντιπαραθέτει με αυτήν της νεοκλασικής γενικής ισορροπίας και τη χαρακτηρίζει ως διαδικασία «ταραχώδους ρύθμισης» («turbulent regulation»). Μπορούμε να υποθέσουμε για λόγους απλοποίησης της συζήτησης ότι το γενικό αυτό ποσοστό κέρδους είναι το επιχειρηματικό ποσοστό κέρδους (rate of profit of enterprise), δηλαδή η διαφορά του γενικού ποσοστού κέρδους και του πραγματικού επιτοκίου το οποίο θεωρούμε κοινό για τις επιχειρήσεις όλων των επιμέρους κλάδων. Ο μηχανισμός πίσω από τη διαμόρφωση ενός γενικού ποσοστού κέρδους μεταξύ των διαφόρων κλάδων της οικονομίας δεν είναι άλλος από τον διττό σταυροειδή μηχανισμό προσαρμογής που προαναφέρθηκε.

$$r_i > \bar{r} \rightarrow I_i \uparrow \rightarrow \hat{S}_i > \hat{D}_i \rightarrow p_i \downarrow \rightarrow r_i \downarrow \quad (1)$$

$$r_i < \bar{r} \rightarrow I_i \downarrow \rightarrow \hat{S}_i < \hat{D}_i \rightarrow p_i \uparrow \rightarrow r_i \uparrow \quad (2)$$

Όπου \hat{S}_i και \hat{D}_i είναι οι ρυθμοί μεταβολής της προσφοράς και της ζήτησης αντίστοιχα, r_i είναι το ποσοστό κέρδους ενός κλάδου, \bar{r} το μέσο ποσοστό κέρδους, p_i είναι η αγοραία τιμή του προϊόντος του κλάδου και I_i οι επενδύσεις στον συγκεκριμένο κλάδο. Έτσι, αν το ποσοστό κέρδους ενός κλάδου είναι υψη-

λότερο (χαμηλότερο) από το μέσο ποσοστό κέρδους της οικονομίας η συσσώρευση κεφαλαίου επιταχύνεται (επιβραδύνεται) σε αυτόν τον κλάδο και κατά συνέπεια αυξάνεται (μειώνεται) η παραγωγική τους δυναμικότητα, άρα και η παραγωγή τους, που πλέον υπερκαλύπτει τη ζήτηση (υπολείπεται της ζήτησης) η οποία θεωρούμε ότι περιγράφεται από μια καμπύλη με αρνητική κλίση και ότι μεταβάλλεται με σταθερό ρυθμό. Αυτό έχει ως συνέπεια την πτώση (άνοδο) της τιμής του προϊόντος τους, και επομένως τη μείωση (αύξηση) του κλαδικού ποσοστού κέρδους, το οποίο τείνει να κυμαίνεται γύρω από το επίπεδο του, επίσης μεταβαλλόμενου διαχρονικά, μέσου ποσοστού κέρδους χωρίς ποτέ να συγκλίνει απόλυτα σε ένα ενιαίο, κοινό ποσοστό κέρδους, όπως συμβαίνει στη θεωρητική συζήτηση για το σχηματισμό των τιμών παραγωγής.

Επομένως, η παραπάνω διαδικασία περιγράφει μια δυναμική, συνεχώς μεταβαλλόμενη κατάσταση, και γι' αυτό δεν αναφερόμαστε σε μια στατική κατάσταση ποσοστών κέρδους μεταξύ των κλάδων. Η διασπορά των διακλαδικών ποσοστών κέρδους γύρω από το μέσο ποσοστό κέρδους είναι ένα αναμενόμενο αποτέλεσμα χωρίς μάλιστα να θεωρείται φυσιολογική είτε η πλήρης εξάλειψη της διασποράς, όπως παραδείγματος χάριν συμβαίνει στη νεοκλασική θεωρία, είτε αναγκαστικά η συστηματική μείωσή της σε βάθος χρόνου (Μανιάτης κ.ά., 1999). Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η πρόταση αυτή για το φυσιολογικό της ύπαρξης διαφορών στα κλαδικά ή στα επιχειρησιακά ποσοστά κέρδους αναφέρεται και από τον Sweezy και τη σχολή του μονοπωλιακού κεφαλαίου, δίχως όμως να υιοθετείται ουσιαστικά η λογική της με συνέπεια και σε βάθος. Αναφέρει ο Sweezy για την ιεραρχία των κλαδικών ποσοστών κέρδους που αντικαθιστά το μέσο (εννοεί το γενικό) ποσοστό κέρδους:

«When we say that the average rate of profit is superseded by a hierarchy of profit rates there is no implication that the industries (or firms) at various levels of hierarchy must always be the same. There is constant movement within the hierarchy in response to both internal and external factors» (Sweezy, 1981).

Ένα άλλο μέτρο της κερδοφορίας το οποίο χρησιμοποιείται στη σχετική βιβλιογραφία της θεωρίας του ανταγωνισμού είναι το περιθώριο κέρδους (profit margin), το οποίο ορίζεται είτε ως περιθώριο κέρδους επί των πωλήσεων m είτε ως περιθώριο κέρδους επί του κόστους μ . Πιο συγκεκριμένα:

$$m = \frac{\pi}{p} = \frac{p-k}{p} = 1 - \frac{k}{p} \quad \text{και} \quad \mu = \frac{\pi}{k} = \frac{p-k}{k} = \frac{p}{k} - 1 \quad (3)$$

Όπου π = κέρδος ανά μονάδα προϊόντος, p = τιμή και k = κόστος ανά μονάδα προϊόντος.

Από τη διαδικασία του διακλαδικού ανταγωνισμού και της εξισωτικής τάσης των ποσοστών κέρδους συνεπάγεται ότι το μέγεθος των περιθωρίων κέρδους στις πωλήσεις ή το κόστος είναι ευθέως ανάλογο του λόγου κεφαλαίου/προϊόντος. Ο λόγος αυτός δείχνει το βαθμό εκμηχάνισης και εκφράζει το μέγεθος της επένδυσης που ενσωματώνεται σε κάθε μονάδα προϊόντος. Αυτή η σχέση μπορεί να εξαχθεί εύκολα από τον ορισμό του ποσοστού κέρδους:

$$r = \frac{\Pi}{K} = \frac{\Pi / PQ}{K / PQ} = \frac{m}{K / (PQ)} \quad \text{και} \quad m = r \frac{K}{PQ} \quad (4)$$

Όπου r το ποσοστό κέρδους, Π τα συνολικά κέρδη, K το απόθεμα παγίου κεφαλαίου, P η τιμή, Q η ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος, m το περιθώριο κέρδους επί των πωλήσεων και $\frac{K}{PQ}$ ο λόγος κεφαλαίου/προϊόντος ή πωλήσεων. Από την παραπάνω σχέση γίνεται προφανής η ευθέως ανάλογη σχέση του περιθωρίου κέρδους και του λόγου κεφαλαίου/προϊόντος σε κλαδικό επίπεδο. Η μαρξική θεώρηση επομένως προβλέπει ότι στο βαθμό που υπάρχει εξισωτική τάση των διακλαδικών ποσοστών κέρδους στην οικονομία, οι διαφορετικοί κλαδικοί λόγοι κεφαλαίου/προϊόντος συνεπάγονται διαφορετικά περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων για κάθε κλάδο της οικονομίας. Το συμπέρασμα αυτό είναι το ακριβώς αντίθετο της νεοκλασικής θεωρίας. Για τη νεοκλασική θεωρία οι διαφορές στα περιθώρια κέρδους ανά κλάδο αποτελούν ένδειξη της ατέλειας του ανταγωνισμού, καθώς όλες οι επιχειρήσεις υποτίθεται ότι έχουν την ίδια δομή κόστους και πωλούν το προϊόν τους στην ίδια τιμή, επομένως τα περιθώρια κέρδους οφείλουν να εξισώνονται και στο εσωτερικό κάθε κλάδου αλλά και διακλαδικά (Μανιάτης κ.ά., 1999), ενώ για τη μαρξική θεώρηση του ανταγωνισμού οι διαφορές στα περιθώρια κέρδους δεν αποτελούν παρά φυσιολογική συνέπιά του. Ο τέλειος ανταγωνισμός υποθέτει ακριβώς ίδιες μεταξύ τους επιχειρήσεις με ακριβώς ίδια αποτελεσματικότητα και δομή κόστους, επομένως αναμένει η κοινή ενιαία τιμή και τα ίδια μοναδιαία κόστη να δίνουν ακριβώς ίσα περιθώρια και ποσοστά κέρδους για όλα τα κεφάλαια. Έτσι, ιδίως στη νεοκλασική θεωρία αλλά

και στη μετακεϊνσιανή θεωρία του ατελούς ανταγωνισμού και στη θεωρία του μονοπωλιακού κεφαλαίου οι όποιες παρατηρούμενες διαφορές στα περιθώρια κέρδους και πολύ περισσότερο η συσχέτιση υψηλών λόγων κεφαλαίου/προϊόντος και αντίστοιχα υψηλών περιθωρίων κέρδους αποτελούν ενδείξεις ολιγοπωλιακών και μονοπωλιακών κλάδων, καθώς ερμηνεύεται ως η δυνατότητα για τα πιο ισχυρά (λόγω του μεγέθους τους) κεφάλαια να δημιουργούν εμπόδια εισόδου στις πιο αδύναμες και μικρές επιχειρήσεις και να αποκομίζουν υψηλότερα κέρδη (έστω και με τη μορφή του περιθωρίου κέρδους και όχι του ποσοστού κέρδους, που είναι ο δόκιμος τρόπος εκτίμησης της κερδοφορίας του κεφαλαίου).

Μια άλλη συνέπεια του διακλαδικού ανταγωνισμού στις περιπτώσεις κλάδων με μεγάλες απαιτήσεις ελάχιστης κλίμακας παγίου κεφαλαίου και συνήθως υψηλού λόγου κεφαλαίου/προϊόντος συνίσταται στο ότι οι επιχειρήσεις των περισσότερων κεφαλαιοποιημένων κλάδων αντιδρούν στις μεταβολές της ζήτησης στην πορεία του οικονομικού κύκλου με μεταβολές στο βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, και επομένως στην παραγόμενη ποσότητα, καθώς συνήθως λειτουργούν σε συνθήκες υποχρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού τους («reserve capacity»). Επομένως, τα ατομικά κεφάλαια σε κλάδους με υψηλούς λόγους κεφαλαίου/προϊόντος είναι λιγότερο πιθανό να ανταποκριθούν στις μεταβολές της ζήτησης με μεταβολές στην τιμή του προϊόντος, διότι οι κανονικές συνθήκες λειτουργίας τους επιβάλλουν να διατηρούν αργό παραγωγικό δυναμικό, και έτσι είναι λογικό και προτιμότερο να μεταβάλλουν την ποσότητα αντί της τιμής. Επειδή στον τέλειο ανταγωνισμό οι προσαρμογές στη μακροχρόνια ισορροπία γίνονται μέσω των συνεχών μεταβολών της τιμής που προκύπτουν από την απρόσκοπτη και σχεδόν στιγμιαία είσοδο και έξοδο νέων επιχειρήσεων στον κλάδο όταν τα κέρδη αποκλίνουν από τα κανονικά, η κατάσταση αυτή (η προσαρμογή μέσω της ποσότητας και όχι της τιμής στους κεφαλαιοποιημένους κλάδους) ερμηνεύεται ως απόκλιση από τον (τέλειο) ανταγωνισμό και ένδειξη ολιγοπωλιακής δύναμης που εκφράζεται συγκεκριμένα με τη δυνατότητα χειρισμού και επηρεασμού της τιμής («price setting») με αποτέλεσμα την περιορισμένη μεταβλητότητά τους σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα.⁴

4. Ο Sweezy σχολιάζει ως εξής τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο συμβαίνει η προσαρμογή προσφοράς και ζήτησης, επομένως και ποσοστών κέρδους, στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού σε σχέση με αυτό του «ανταγωνιστικού» καπιταλισμού όπου υποτίθεται ότι οι επιχειρήσεις είναι παθητικοί «λήπτες τιμών»: «The point is that

Η βασική συνέπεια της χαμηλής μεταβλητότητας της τιμής στους κλάδους με υψηλότερο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος είναι ότι αναγκαστικά θα έχουν λιγότερο μεταβλητά περιθώρια κέρδους (με σχετικά σταθερά μοναδιαία κόστη), και κατά συνέπεια ποσοστά κέρδους (Μανιάτης κ.ά., 1999· Τσαλίκη και Τσουλιφίδης, 2013). Η σχετικά χαμηλή μεταβλητότητα των τιμών στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου μπορεί να αποτελέσει με αυτή την έννοια ένα φαινόμενο που ερμηνεύεται από την κλασική μαρξική θεωρία του ανταγωνισμού στη βάση των τεχνικών δεδομένων λειτουργίας των μεγάλων μονάδων κεφαλαίου. Η περιορισμένη κινητικότητα-μεταβλητότητα των τιμών –ή αλλιώς οι διοικητικές τιμές («administered prices»), όπως τις αποκαλούν οι μετακεϋνσιανοί οικονομολόγοι– δεν θα έπρεπε να αποδίδεται αποκλειστικά στην ύπαρξη ολιγοπωλιακών συνθηκών αγοράς, και επομένως σε μια μορφή σύμπραξης μεταξύ των ισχυρών κεφαλαίων προκειμένου να εμποδίσουν την είσοδο άλλων επιχειρήσεων στον κλάδο, αλλά να αιτιολογείται στη βάση του τυπικού τρόπου λειτουργίας των υψηλής εκμηχάνισης κλάδων της οικονομίας. Οι ίδιοι κλάδοι έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να διέλθουν από εκτεταμένες χρονικές περιόδους όπου αποκομίζουν μεγαλύτερα του μέσου ποσοστά κέρδους (λόγω της σχετικά μεγαλύτερης δυσκολίας εισόδου στον κλάδο με τις υψηλές κεφαλαιακές απαιτήσεις) όπως και μεγαλύτερες περιόδους με χαμηλότερο του μέσου ποσοστό κέρδους λόγω της δυσκολίας και του οικονομικά ασύμφορου της απόφασης για γρήγορη έξοδο από τον κλάδο με τη χαμηλή κερδοφορία ή και ζημιές. Η τάση εξίσωσης (προσαρμογή προς το μέσο) των ποσοστών κέρδους γι' αυτούς τους κλάδους θα εκδηλώνεται

adjustments are effected through the mechanism of fluctuations of price (hence also of profit rates) which are caused not by the deliberate action of the producers but by the changed conditions of supply and demand. This reasoning in support of the theory of value was, of course, not original with Marx; it was part and parcel of classical political economy going back to Adam Smith and even earlier. ... At a certain point in the unfolding of the concentration-centralization process, the assumption that individual producers are too small to exercise a significant influence on the prices of their products loses its justification. When this happens in sectors of the economy that together dominate the functioning of the system as a whole, capitalism has passed from its competitive to its monopoly stage» (Sweezy, 1981). Είναι προφανής (και ίσως όχι απόλυτα δικαιολογημένη) η σπουδαιότητα που αποδίδεται στις μεταβολές της τιμολογιακής πρακτικής για ένα τόσο σοβαρό ζήτημα όπως είναι η περιοδολόγηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

σε σχετικά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα απ' ό,τι στους κλάδους με χαμηλή οργανική σύνθεση κεφαλαίου.

Συνοψίζοντας, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε από τον Botwinick (1993) την κατωτέρω περιεκτική περίληψη της διακλαδικής διαδικασίας του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, η οποία παρουσιάζεται και στον Πίνακα 1.

- «1. The equalization of profit rates between industries is a dynamic process of tendential regulation which must not be confused with static models of general equilibrium.
2. Given the presence of varying degrees of fixed capital investment across industries, conditions of entry and exit also vary significantly. Thus, the tendential regulation of profit rates will generally entail varying cycles of fat and lean years.
3. Because heavily capitalized industries require prolonged cycles, the tendency toward equalization of profit rates is exerted over significant periods of time. Moreover at any given moment, there will be substantial differentials in profit rates across various industries.
4. Industries with relatively high levels of fixed capital investment, high capital/output ratios and high levels of reserve capacity will tend to experience:
 - Prolonged periods of above average profit rates, followed by sustained periods of below average profit rates.
 - More stable prices.

Πίνακας 1: Χαρακτηριστικά μαρξικής θεωρίας – Διακλαδικός ανταγωνισμός

Μαρξική θεωρία	Κερδοφορία	Κεφαλαιοποίηση	Τιμές
Διακλαδικός ανταγωνισμός.	Διαφορετικά κλαδικά ποσοστά κέρδους και τάση αργής σύγκλισης/ εξίσωσης (:) ή μεταβολής στην ιεραρχία των ποσοστών κέρδους ιδίως για κλάδους εντάσεως κεφαλαίου.	Θετική συσχέτιση των υψηλότερων κλαδικών λόγων κεφαλαίου/ προϊόντος και των υψηλότερων κλαδικών περιθωρίων κέρδους.	Χαμηλότερη μεταβλητότητα τιμών, περιθωρίων κέρδους και ποσοστών κέρδους στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου.

- Relatively high profit margins on sales.
- Relatively high profit margins per unit labor requirement».

2.1.2 Η διαδικασία του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού

Σε αντίθεση με τη νεοκλασική θεωρία του τέλει ανταγωνισμού αλλά και τη θεωρία των μετακεύνσιανών, καθώς και των συγγραφέων που υιοθετούν τη θεωρία του ολιγοπωλιακού/μονοπωλιακού κεφαλαίου, στην κλασική/μαρξική θεωρία οι επιχειρήσεις ενός κλάδου σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν μια απειροελάχιστη μονάδα ανίκανη να επηρεάσει τις τιμές λειτουργώντας ως παθητικός λήπτης τιμών (price taker) από τη συνολική αγορά. Συζητώντας τη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου με αυξανόμενη οργανική σύνθεση κεφαλαίου ήδη από τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ χρησιμοποιεί ως τυπικό παράδειγμα μονάδας κεφαλαίου την επιχείρηση εκείνη που συνεχώς καινοτομεί συσσωρεύοντας πάγιο κεφάλαιο το οποίο ενσωματώνει τις νέες πιο αποτελεσματικές τεχνικές παραγωγής, μειώνει το μοναδιαίο κόστος της αλλά και την τιμή, ώστε να καταφέρει να διαθέσει στην αγορά την αυξημένη ποσότητα προϊόντος. Ο συνδυασμός της θεωρίας ανταγωνισμού και της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου δεν αφήνει χώρο για μικρές αδύναμες επιχειρήσεις που λειτουργούν ως λήπτες τιμών. Κάθε επιχείρηση, στη μαρξική θεωρία, αναγκαστικά εμπλέκεται σε καταστάσεις επιθετικού ανταγωνισμού αποσκοπώντας στη διατήρηση και επέκταση του μεριδίου αγοράς της. Αυτό σε μεσομακροπρόθεσμη προοπτική επιχειρούν να το επιτύχουν με την εκμηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας που οδηγεί στη μείωση του μοναδιαίου κόστους, και επομένως των τιμών των προϊόντων τους. Το τελευταίο μάλιστα είναι απαραίτητη ενέργεια ώστε να υπάρξει χώρος στην αγορά για τη διάθεση της αυξημένης ποσότητας της καινοτόμου επιχείρησης. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι η τεχνολογική μεταβολή, η οποία αποτελεί το βασικό στοιχείο της εξέλιξης της εργασιακής διαδικασίας στην καπιταλιστική οικονομία και την οποία περιγράφει ο Μαρξ από τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* απαιτεί ουσιώδεις επενδύσεις σε πάγιο κεφάλαιο. Η μεγάλη μονάδα του κεφαλαίου, το «giant corporation» της σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαίου, αντί για ύστερη εξέλιξη του 20ού αιώνα, στην πραγματικότητα αποτελεί αφετηριακό σημείο της ανάλυσης του Μαρξ για τον ανταγωνισμό ήδη από τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*.

Εντέλει, η τιμή του προϊόντος του κλάδου θα περιστρέφεται γύρω από μια μέση κοινή τιμή η οποία θα προκύπτει ως αποτέλεσμα της διαδικασίας ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων και της σταδιακής χρήσης ίδιων ή παρόμοιων τεχνολογιών παραγωγής του. Αυτή η τιμή ωστόσο δεν αποτελεί μια συγκεκριμένη τιμή, αλλά εκφράζει περισσότερο μια τάση εξίσωσης των τιμών, μια διασπορά τιμών που κινείται προς την ίδια κατεύθυνση σύγκλισης, η οποία όμως ποτέ δεν επιτυγχάνεται για το σύνολο των επιχειρήσεων του κλάδου. Πιθανοί λόγοι που μπορεί να εξηγούν ενδεχόμενες σχετικά ασυνήθιστες αποκλίσεις στις τιμές ενός προϊόντος αποτελούν τα κόστη μεταφοράς, η ατελής πληροφόρηση, η εποχικότητα ή η ιδιαιτερότητα ορισμένων προϊόντων και η συνεχής προσπάθεια των μεγάλων μονάδων κεφαλαίου να διαφοροποιήσουν το προϊόν τους στην αντίληψη των δυνητικών αγοραστών, στοιχεία που συναντώνται κυρίως στην κατεστημένη αντίληψη και θεωρία του μονοπωλιακού ανταγωνισμού.

Η εξισωτική τάση των τιμών έχει ως αποτέλεσμα την ενδοκλαδική διαφοροποίηση των ποσοστών κέρδους των επιχειρήσεων του ίδιου κλάδου, καθώς όσες έχουν υψηλότερο μοναδιαίο κόστος αναγκαστικά θα έχουν και μικρότερο περιθώριο κέρδους και συνήθως χαμηλότερο ποσοστό κέρδους. Η διαφοροποίηση αυτή συνεπάγεται την ύπαρξη ιεραρχίας ποσοστών κέρδους εντός του ίδιου κλάδου. Σύμφωνα με τον Shaikh (1980) η ιεραρχία αυτή γενικά διατηρείται και αυτό διότι μερικά χαρακτηριστικά της παραγωγικής διαδικασίας (κλίμα, πόροι κ.λπ.) τα οποία παρέχουν κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων δεν μπορούν να αναπαραχθούν ή να αντισταθμιστούν εύκολα, πολύ δε περισσότερο αν λάβει κανείς υπόψη και το βαθμό καινοτομικότητας κάθε επιχείρησης. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι η κατάταξη παραμένει σταθερή διαχρονικά. Ο ενδοκλαδικός ανταγωνισμός αποτελεί και αυτός μια αέναη διαδικασία χωρίς κατάληξη σε κάποιο μακροχρόνιο σημείο ισορροπίας όπου οι επιχειρήσεις καινοτομούν για να μειώσουν το κόστος και την τιμή και έτσι να αυξήσουν το μερίδιο αγοράς τους. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού τα ποσοστά κέρδους κάθε επιχείρησης γενικά θα διαφέρουν και μπορούν να εξισώνονται μόνο στη (μη τυπική) περίπτωση όπου υπάρχει τέλεια συσχέτιση μεταξύ λόγων κεφαλαίου/προϊόντος και των περιθωρίων κέρδους (Μανιάτης κ.ά., 1999). Παραπέρα ο Μαρξ ήδη επισημαίνει από το έργο του *Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο* ότι με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής η ένταση του ανταγωνισμού θα αυξάνεται αντί να μειώνεται με την παράλληλη αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων:

«No matter how powerful the means of production which a capitalist may bring into the field, competition will make their adoption general ... [B]ut since he must find a market for perhaps a thousand times as much, in order to outweigh the lower selling price by the greater quantity of the sales; since now a more extensive sale is necessary ... in order to replace the cost of production ... and since this more extensive sale has become a question of life and death not only for him, but also for his rivals, the old struggle must begin again, and it is all the more violent the more powerful the means of production already invented are» (Marx, 1849: 43).

Τα βασικά στοιχεία της μαρξικής ανάλυσης του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού του Πίνακα 2, περιγράφονται περιληπτικά με εύστοχο τρόπο από τον Botwinick (1993: 139):

1. Marx's analysis of competition is derived from the laws of capitalist accumulation. Hence the logical starting point is with large-scale enterprise. Moreover, ongoing accumulation requires most capitals to continually "make room" for their expanding output. Competition therefore results in a contentious battle over market shares, which intensifies as combatants grow larger. The key weapon in this battle is a more efficient technique of production, and the key strategy is to lower prices and drive less efficient capitals to the wall.
2. Given prolonged turnover periods for fixed capital, competition and structural change results in the continual redifferentiation of profit rates within each industry. Capitals with advanced techniques tend to have greater fixed capital outlays, higher capital/output and capital/labor ratios, lower unit costs, and higher profit margins. As prices are driven down, they are also likely to enjoy higher profit rates.
3. Although fixed capital investment increases with accumulation, this does not imply the notion of "rising barriers to entry"».

Πίνακας 2: Χαρακτηριστικά μαρξικής θεωρίας – Ενδοκλαδικός ανταγωνισμός

Μαρξική θεωρία	Κεφαλαιοποίηση – Κόστος	Κερδοφορία	Τιμές
Ενδοκλαδικός ανταγωνισμός.	Ανταγωνισμός μέσω συσσώρευσης και τεχνολογικής προόδου: Υψηλότεροι λόγοι κεφαλαίου/ προϊόντος -----> υψηλότερη παραγωγικότητα -----> χαμηλότερο μοναδιαίο κόστος -----> υψηλότερα περιθώρια και ποσοστά κέρδους.	Διαφορετικά ποσοστά κέρδους. Διαχρονική διαφοροποίηση και μεταβολή στην ιεραρχία των ποσοστών κέρδους, αργή σύγκλιση ή διατηρήσιμα σε μακροχρόνια (;) βάση.	Σύγκλιση προς την κοινή μέση τιμή – Νόμος της μίας τιμής.

2.1.3 Το ρυθμιστικό κεφάλαιο

Η φαινομενική αντίφαση που μπορεί να εντοπιστεί από την παραπάνω ανάλυση του ενδοκλαδικού και του διακλαδικού ανταγωνισμού (στον διακλαδικό ανταγωνισμό τα κλαδικά ποσοστά κέρδους, αν δεν τείνουν να συγκλίνουν, τουλάχιστον παρουσιάζουν μια τάση εξίσωσης «over a period of fat and lean years», ενώ στον ενδοκλαδικό ανταγωνισμό τείνουν να διατηρούνται σε αποκλίνουσα κατεύθυνση χωρίς απαραίτητα κάποια τάση σύγκλισης ή εξίσωσης διαχρονικά) αιτιολογείται στην ανάλυση του Μαρξ, όπως έχει ήδη υπονοηθεί, από το γεγονός ότι η εξισωτική τάση των ποσοστών κέρδους ισχύει μόνο για ορισμένες πολύ συγκεκριμένες επιχειρήσεις (κεφάλαια) κάθε κλάδου και όχι για τον μέσο όρο του συνόλου τους.

Στη θεωρία του Μαρξ, ρυθμιστικό κεφάλαιο (regulating capital) κάθε κλάδου χαρακτηρίζεται η επιχείρηση που χρησιμοποιεί εκείνη τη μέθοδο παραγωγής που οδηγεί σε εξίσωση το ποσοστό κέρδους του με αυτά των αντίστοιχων επιχειρήσεων-ρυθμιστικών κεφαλαίων των υπόλοιπων κλάδων της οικονομίας (Μανιάτης κ.ά., 1999). Με άλλα λόγια, το ρυθμιστικό κεφάλαιο (τουλάχιστον στον τομέα της βιομηχανίας που μας ενδιαφέρει περισσότερο εδώ) χρησιμοποιεί την καλύτερη γενικά διαθέσιμη μέθοδο που επικρατεί σε κάθε δεδομένη στιγμή στον κλάδο και την οποία θα πρέπει (είναι εφικτό και λογικό ως επενδυτική συμπεριφορά) να υιοθετήσουν οι νεοεισερχόμενες επιχειρήσεις στον κλάδο ως

ελάχιστη προϋπόθεση επιβίωσης αλλά και «κανονικής» κερδοφορίας. Επομένως, η διαδικασία που περιγράφηκε προηγουμένως ως τάση εξίσωσης των ποσοστών κέρδους στο πλαίσιο του διακλαδικού ανταγωνισμού συμπληρώνεται από την έννοια του ρυθμιστικού κεφαλαίου, η οποία εστιάζει στο ρόλο της τεχνικής μεθόδου, της πιο αποτελεσματικής τεχνολογίας η οποία εξασφαλίζει τη μεγαλύτερη δυνατή μείωση του μοναδιαίου κόστους παραγωγής. Όσες επιχειρήσεις επιτύχουν την υιοθέτηση αυτών των τεχνικών μεθόδων παραγωγής μέσω της διαδικασίας του ανταγωνισμού που περιγράψαμε παραπάνω θα τείνουν να έχουν παρόμοια ποσοστά κέρδους με αυτά των αντιπροσωπευτικών-διαθέσιμων κεφαλαίων των υπόλοιπων κλάδων της οικονομίας.

Το ρυθμιστικό κεφάλαιο είναι εκείνο το κεφάλαιο που αποτελεί τη γέφυρα σύνδεσης του διακλαδικού και του ενδοκλαδικού ανταγωνισμού. Τούτο επειδή το ρυθμιστικό κεφάλαιο, όντας αυτό με την αποδοτικότερη τεχνική παραγωγής που μπορεί να υιοθετήσει κάθε νεοεισερχόμενη επιχείρηση, αποτελεί και ένα ενδεικτικό ύψος της επένδυσης που θα πρέπει να κάνει κάθε επιχείρηση για να εισέλθει στον κλάδο και επομένως καθορίζει και το ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου σε κάθε κλάδο. Καθώς λοιπόν υπάρχει ροή κεφαλαίου μεταξύ των κλάδων, από κλάδους με χαμηλή κερδοφορία προς εκείνους με υψηλή, ή καλύτερα υπάρχει εισροή νεοσηματιζόμενου κεφαλαίου (με τη βοήθεια και τη διεύθυνση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου) προσανατολισμένη περισσότερο προς τους κλάδους υψηλής κερδοφορίας (του ρυθμιστικού κεφαλαίου κάθε κλάδου), ταυτόχρονα θα υλοποιείται η τάση που προαναφέραμε για εξίσωση των ποσοστών κέρδους διακλαδικά. Προκύπτει επομένως ότι όσα αναφέραμε προηγουμένως για τα κλαδικά ποσοστά κέρδους (υπονοώντας το μέσο ποσοστό κέρδους κάθε κλάδου) στην πραγματικότητα αναφέρονται στην περίπτωση του ρυθμιστικού κεφαλαίου κάθε κλάδου, καθώς είναι αυτό (και όχι το μέσο) που συμμετέχει στη διαδικασία εξίσωσης των ποσοστών κέρδους ως αντιπροσωπευτικό του κλάδου. Όπως λοιπόν αναφέραμε παραπάνω για τα (μέσα) κλαδικά ποσοστά κέρδους, πιο σωστά και πιο συγκεκριμένα η μαρξική θεωρία ισχυρίζεται ότι τα ποσοστά κέρδους των ρυθμιστικών κεφαλαίων δεν είναι πάντοτε ίσα μεταξύ τους και μόνο μακροχρόνια και κατά μέσο όρο εκδηλώνεται αυτή η εξισωτική τάση (Μαυιάτης κ.ά., 1999).

Συμπερασματικά, από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι ούτε οι διαφορές στα περιθώρια κέρδους και στα ποσοστά κέρδους των επιμέρους κεφαλαίων

στο εσωτερικό ενός κλάδου σε δεδομένη χρονική στιγμή ούτε οι συστηματικές διαχρονικές διαφορές στα περιθώρια κέρδους σε διακλαδικό επίπεδο ή οι διαφορές στα ποσοστά κέρδους σε κάποιο χρονικό σημείο είναι ενδείξεις ολιγοπωλιακής δομής ή αναίρεσης της ανταγωνιστικής διαδικασίας. Σε ό,τι αφορά την εμπειρική διερεύνηση της διακλαδικής διαδικασίας του ανταγωνισμού στη μαρξική ανάλυση, μόνο όταν διαχρονικά τα ποσοστά κέρδους των ρυθμιστικών κεφαλαίων κάποιων (ή των περισσοτέρων) κλάδων αποκλίνουν συστηματικά (από το μέσο ποσοστό κέρδους των κλαδικών ρυθμιστικών κεφαλαίων) μπορεί αυτό να θεωρηθεί ένδειξη επικράτησης ολιγοπωλιακών ή μονοπωλιακών συνθηκών στη συνολική οικονομία.

2.2 Ο ανταγωνισμός στη νεοκλασική θεωρία: Ο τέλειος ανταγωνισμός

Στη νεοκλασική θεωρία η διαδικασία του ανταγωνισμού σε αντιστοιχία με την αρμονική αντίληψή της για την οικονομική δραστηριότητα εν γένει περιγράφεται από την έννοια του τέλειου ανταγωνισμού. Η έννοια αυτή χρησιμοποιείται ως ιδεατό πρότυπο της λειτουργίας της αγοράς και, όπως παραδέχονται και αρκετοί νεοκλασικοί συγγραφείς, μόνο σε πολύ ιδιαίτερες περιπτώσεις τα χαρακτηριστικά και οι υποθέσεις που διέπουν τον τέλειο ανταγωνισμό μπορούν να απαντηθούν στην πραγματική οικονομία. Οι συνθήκες που χαρακτηρίζουν τη λειτουργία μιας αγοράς ως τέλεια ανταγωνιστικής είναι καταρχήν ο πολύ μεγάλος αριθμός των επιχειρήσεων (έχει χαρακτηριστεί «ποσοτική θεωρία του ανταγωνισμού») που παράγουν ένα φυσικά και οικονομικά ομοιογενές προϊόν, το πολύ μικρό μέγεθος αυτών των επιχειρήσεων σε σχέση με τον συνολικό όγκο του συνόλου των παραγωγών και ένας πολύ μεγάλος αριθμός καταναλωτών του συγκεκριμένου αγαθού. Επίσης, γίνεται η υπόθεση ότι πωλητές και αγοραστές έχουν τέλεια πληροφόρηση (πλήρη γνώση για τις παρούσες συνθήκες και πλήρη πρόβλεψη για τις μελλοντικές εξελίξεις) για τις τιμές του προϊόντος, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει τέλεια κινητικότητα για όλους τους συντελεστές παραγωγής μέσα και έξω από κάθε κλάδο. Υπό αυτές τις συνθήκες οι επιχειρήσεις είναι λίπτες τιμών, καθώς κάθε μία ξεχωριστά, λόγω του μικρού της μεγέθους αλλά και της τέλειας πληροφόρησης των καταναλωτών, δεν έχει κίνητρο να διαφοροποιήσει το μοναδιαίο κόστος και την τιμή της κερδίζοντας μερίδιο αγοράς από τους ανταγωνιστές της, αλλά αντίθετα προσαρμόζει την ποσότητα που παράγει στο

σημείο μεγιστοποίησης των κερδών της με δεδομένη την τιμή από τη συνολική προσφορά και τη συνολική ζήτηση στο επίπεδο της συνολικής αγοράς.

Στην περίπτωση που η δομή του κόστους και η τιμή στην αγορά είναι τέτοιες ώστε βραχυχρόνια να υπάρξουν υπερκέρδη (κέρδη μεγαλύτερα των κανονικών που εμπεριέχονται στο μέσο ποσοστό κέρδους) θα υπάρξει είσοδος επιχειρήσεων στον κλάδο, αύξηση της προσφοράς, μείωση της τιμής και τα υπερκανονικά κέρδη τελικά θα εξαλειφθούν. Αντίστοιχα, σε περίπτωση επικράτησης μίας τιμής που επιφέρει ζημιές σε κάποιες επιχειρήσεις θα τις αναγκάσει να εγκαταλείψουν τη δραστηριότητά τους αν βραχυχρόνια δεν καλύπτουν το μέσο μεταβλητό κόστος και μακροχρόνια το μέσο κόστος τους. Έτσι η προσφορά θα μειωθεί και η τιμή θα επανέλθει στο επίπεδο στο οποίο εξασφαλίζονται κανονικά κέρδη.

Ο αριθμός των επιχειρήσεων και η διάρθρωση του κλάδου γενικά διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την ύπαρξη και την ένταση του ανταγωνισμού. Όσο πιο μεγάλος είναι ο αριθμός των επιχειρήσεων τόσο πιο έντονος θεωρείται ότι είναι ο ανταγωνισμός και κατά συνέπεια επικρατεί ένα σχετικά ενιαίο ποσοστό κέρδους και μία τιμή. Αντίθετα, όσο πιο μικρός είναι ο αριθμός των επιχειρήσεων τόσο μεγαλύτερες αποκλίσεις εμφανίζονται στα ποσοστά κέρδους και στις τιμές αποτελώντας έτσι ένδειξη της παρουσίας ολιγοπωλιακών και μονοπωλιακών συνθηκών. Ως προς την εμπειρική διερεύνηση του ανταγωνιστικού πλαισίου μιας αγοράς, η νεοκλασική θεωρία προβλέπει ότι, αν η επιχείρηση ή ο κλάδος παρουσιάζουν κέρδη μεγαλύτερα από τα κανονικά για κάποια χρονική περίοδο, τότε αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν ατέλειες στη λειτουργία της αγοράς. Αντίθετα, σε συνθήκες τέλειου ανταγωνισμού μακροχρόνια αναμένεται να υπάρξει απόλυτη σύγκλιση των ποσοστών κέρδους στο μέσο ποσοστό κέρδους. Γενικά οι υποθέσεις για πολύ μεγάλες σε αριθμό και πολύ μικρές σε μέγεθος επιχειρήσεις με ταυτόσημες δομές κόστους, απολύτως ίδια τιμή και τέλεια κινητικότητα συντελεστών παραγωγής (no sunk costs) οδηγούν σε συμπεράσματα όπως ομοιόμορφα περιθώρια κέρδους (μακροχρόνια μηδενικά όταν υποθέσουμε ότι η τιμή ισούται με το μέσο κόστος [$P = AC$] που περιλαμβάνει το κόστος ευκαιρίας, άρα και τα κανονικά κέρδη), ομοιόμορφα ποσοστά κέρδους, βραχυχρόνια (ανά πάσα στιγμή) και μακροχρόνια, ομοιόμορφα μεγέθη επιχειρήσεων, απουσία κλάδων εντάσεως κεφαλαίου σε σχέση με την υπόλοιπη οικονομία, χαμηλούς λόγους συγκέντρωσης σε όλους τους κλάδους, ευμετάβλητες τιμές σε όλους ανεξαιρέτα τους κλάδους. Είδαμε παραπάνω ότι οι παρατηρούμενες πραγματικές

αποκλίσεις από τις μη ρεαλιστικές υποθέσεις του τέλει ανταγωνισμού και τα ανεδαφικά συμπεράσματά του μπορούν να ερμηνευθούν ικανοποιητικά από τη μαρξική θεωρία του ανταγωνισμού, η οποία έχει σημείο εκκίνησης την πραγματική σύγχρονη μονάδα κεφαλαίου, με στρατηγικό στόχο τη συσσώρευση και τη μεγέθυνσή της μέσα από την τεχνολογική μεταβολή και το «φτήναιμα των εμπορευμάτων». Αντίθετα, οι θεωρίες που εκκινούν από την αντίληψη του «ατελούς ανταγωνισμού» ως προσπάθεια ρεαλιστικής προσέγγισης της ανταγωνιστικής διαδικασίας ερμηνεύουν καταχρηστικά όλα τα παραπάνω φαινόμενα ως ενδείξεις/αποδείξεις της έλλειψης ανταγωνισμού και των κλασικών νόμων κίνησης στη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία.⁵

2.3 Η μετακεϋνσιανή θεωρία του ανταγωνισμού

Η μετακεϋνσιανή σχολή απαρτίζεται από διάφορα ρεύματα οικονομικής σκέψης που εκτείνονται από την κεϋνσιανή θεωρία μέχρι και ορισμένους νεομαρξιστές συγγραφείς. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει ένα εντελώς ομοιογενές υπόδειγμα ανταγωνισμού. Η πιο συχνή προσέγγιση για τη διαδικασία του ανταγωνισμού είναι αυτή που θεωρεί ότι όλοι οι τομείς παραγωγικής δραστηριότητας (με εξαίρεση τον πρωτογενή τομέα, όπου ενδεχομένως να επικρατούν οι ανταγωνιστικές συνθήκες της κλασικής θεώρησης) λειτουργούν υπό ολιγοπωλιακές συνθήκες. Στους τομείς αυτούς οι τιμές των προϊόντων καθορίζονται από το κόστος («prices are cost-determined prices») και συγκεκριμένα το κόστος προσαυξημέ-

5. Συζητώντας τη σχέση των θεωριών του «ατελούς ανταγωνισμού» αλλά και των μαρξιστικών προσεγγίσεων της σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαίου με τη θεωρία του τέλει ανταγωνισμού από τη μήτρα της οποίας προέρχονται, ο Shaikh σχολιάζει: «The very concept of “imperfect” competition is itself the dark side of the concept of “perfect” competition. In perfect competition all of the tactics and strategy of real competitive battles are spirited away. Then, when faced with the unavoidable discrepancy between the fantasy world of perfect competition and the elementary facts of real competition, instead of overthrowing perfect competition orthodox theory seeks to reform it. Hence, *imperfect* competition. Yet the real imperfection lies not in actual competition but rather in the concept of perfect competition itself and its false and onesided abstraction of the real relations ... [T]he conception of competition contained in Marx is vastly richer than perfect competition and its counterpart, imperfect competition. Marx’s conception contains elements of both of these orthodox polarities- not as exclusive poles, but rather as aspects of the same organic process» (Shaikh, 1980).

Πίνακας 3: Χαρακτηριστικά της νεοκλασικής θεωρίας ανταγωνισμού

Νεοκλασική Θεωρία	Κεφαλαιοποίηση	Κερδοφορία	Τιμές
Τέλειος Ανταγωνισμός.	Απουσία διάκρισης κλάδων εντάσεως κεφαλαίου – Πολλές επιχειρήσεις ταυτόσημου μεγέθους, παραγωγικότητας, δομής κόστους – «Ποσοτική θεωρία ανταγωνισμού».	Απόλυτη και ραγδαία σύγκλιση των περιθωρίων κέρδους και των ποσοστών κέρδους στο μέσο γενικό ποσοστό κέρδους.	Ενιαία τιμή και μεγάλη μεταβλητότητα της τιμής σε όλους τους (ανταγωνιστικούς) κλάδους.

νο κατά ένα ποσοστό (την προσαύξηση ή mark-up) ανάλογα με τη δύναμη αγοράς (market power) της επιχείρησης ή του κλάδου.

Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται το μέγεθος της προσαύξησης αυτής. Κάποιες αναφέρονται στο ότι οι επιχειρήσεις έχουν αυξημένο mark-up λόγω της ολιγοπωλιακής δύναμής τους στην αγορά (Kalecki, 2013). Κάποιες άλλες στο ότι οι επιχειρήσεις προτίθενται να προβούν σε επενδύσεις και επομένως λόγω της δύναμής τους στην αγορά θέ-

Πίνακας 4: Χαρακτηριστικά μετακεϋνσιανής θεωρίας ανταγωνισμού

Μετακεϋνσιανή Θεωρία	Κεφαλαιοποίηση	Κερδοφορία	Τιμές
Ολιγοπωλιακές αγορές.	Κλάδοι εντάσεως κεφαλαίου (megacorps) = ολιγοπωλιακοί κλάδοι.	Ιεραρχία – διαφοροποίηση των ποσοστών κέρδους ανάλογα με το μέγεθος του mark-up (ανάλογα με βαθμό market power).	Τιμή = μοναδιαίο κόστος + mark-up.

τούν τιμές (είναι price setters και όχι price takers, όπως στον τέλειο ανταγωνισμό) κατάλληλες ώστε να συσσωρεύσουν τα απαραίτητα χρηματικά κεφάλαια για τη χρηματοδότηση των επενδύσεων (Eichner, 1986). Εδώ βέβαια, όπως και στη θεωρία του μονοπωλιακού καπιταλισμού, δεν υπάρχει μια ικανοποιητική εξήγηση για το άνω όριο (τους περιοριστικούς παράγοντες) του mark-up και των μονοπωλιακών κερδών. Άλλες το συνδέουν με την ανάγκη προσδιορισμού των τιμών των επιχειρήσεων σύνθετης παραγωγής (Taylor, 1990), ενώ άλλοι οικονομολόγοι, όπως ο Reynolds (1984), αναδεικνύουν την εισαγωγή και την καθιέρωση εμποδίων στην είσοδο στον κλάδο για την προστασία των ολιγοπωλιακών κερδών.

Συνοψίζοντας, η έμφαση της μετακεϋνσιανής προσέγγισης βρίσκεται στην άρνηση της ρεαλιστικότητας της υπόθεσης του τέλειου ανταγωνισμού για μικρές επιχειρήσεις ανήμπορες να ανταγωνιστούν μεταξύ τους είτε με price competition είτε με non-price competition. Όπως αναφέραμε παραπάνω όμως, οι τυπικές επιχειρήσεις της μετακεϋνσιανής προσέγγισης, τα megacorps, χαρακτηρίζονται από στοιχεία τα οποία είναι παρόντα από την αρχή στη μαρξική θεωρία του ανταγωνισμού και στην αντίστοιχη συζήτηση της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου. Η άρνηση του τέλειου ανταγωνισμού σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει αναίρεση της πραγματικής διαδικασίας του ανταγωνισμού («real competition» αποκαλείται στον Shaikh [2016]) σε μια καπιταλιστική οικονομία.

3. Βιβλιογραφική επισκόπηση εμπειρικών μελετών για τον ανταγωνισμό

Η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίστηκε μεταξύ άλλων από την αναζωογόνηση και την επανεμφάνιση της κλασικής μαρξικής προσέγγισης στην ανάλυση των σύγχρονων καπιταλιστικών οικονομιών και ιδίως των όψεών τους που είχαν να κάνουν με την εργασιακή θεωρία της αξίας ως βάσης εξήγησης των τιμών, τη συσσώρευση κεφαλαίου, το μηχανισμό της οικονομικής κρίσης, τη λειτουργία του ανταγωνισμού. Για το τελευταίο ζήτημα, μια από τις πιο γνωστές θεωρητικές και εμπειρικές διαμάχες που μάλλον ήταν και η πρώτη εκείνης της περιόδου ήταν αυτή μεταξύ Semmler (1982, 1983, 1984) και Sherman (1983). Ο Semmler (1982, 1984) συζητά εξαντλητικά τη βιβλιογραφία η οποία εξετάζει: α) τη σχέση μεταξύ κλαδικής συγκέντρωσης (δομής της αγοράς) και κερδοφορίας η οποία είναι επηρεασμένη από το υπόδειγμα δομής – συμπεριφοράς – επίδοσης (structure – conduct – performance) του κλάδου της βιομηχανικής οργάνωσης, καθώς και β) τη συσχέτιση του βαθμού συγκέντρωσης με την ακολουθούμενη τιμολογιακή πολιτική των επιχειρήσεων του κλάδου (price setting, administered prices). Κοινό στοιχείο των εμπειρικών μελετών που συζητούνται είναι η επικέντρωση στη διερεύνηση της (στατικής) σχέσης μεταξύ βαθμού συγκέντρωσης κεφαλαίου και κερδοφορίας του κεφαλαίου σε κλαδικό επίπεδο, μια σχέση που αντανακλά τις αρχές της θεωρίας του τέλει ανταγωνισμού και την πιθανή απόκλιση από αυτές και συγκεκριμένα από την προϋπόθεση των πολλών και μικρών επιχειρήσεων χωρίς επιρροή στις συνθήκες της αγοράς, απόκλιση που γεννά τη διαφορετική (above average) κερδοφορία του κεφαλαίου και τις σχετικά σταθερές τιμές στους περισσότερο συγκεντρωμένους κλάδους.

Έτσι, λίγο μετά ή και παράλληλα με την αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για την κλασική και μαρξική θεωρία του καπιταλιστικού ανταγωνισμού αρχίζει

να γίνεται αντιληπτό από αρκετούς συγγραφείς στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ότι ο εμπειρικός έλεγχος της κλασικής/μαρξικής προσέγγισης είναι ουσιαστικά από ελλιπής έως και ανύπαρκτος. Σε αυτό το χρονικό σημείο ξεκινά μια προσπάθεια να διευκρινιστεί το μεθοδολογικό πλαίσιο εντός του οποίου θα μπορούσε να ελεγχθεί με τον κατάλληλο τρόπο η μαρξική θεωρία του ανταγωνισμού και ιδίως η διάσταση του διακλαδικού ανταγωνισμού και η τάση για εξίσωση των ποσοστών κέρδους ή όποιο άλλο χαρακτηριστικό αυτής της διαδικασίας θεωρεί ο κάθε συγγραφέας κρίσιμο και αντιπροσωπευτικό. Συγκεκριμένα, ο Glick (1985) ισχυρίζεται ότι το βασικό ζήτημα στη διαμάχη Semmler-Sherman δεν θα πρέπει να αφορά στατικές συσχετίσεις, αλλά το αν υπάρχει ένα μακροχρόνιο «εξισωμένο» («equalized») ποσοστό κέρδους. Για να διερευνήσει το ερώτημα αυτό, εξετάζει τα μακροχρόνια (για 22 έτη) κλαδικά ποσοστά κέρδους σε διψήφιους κλάδους της μεταποίησης της οικονομίας των ΗΠΑ, και συγκεκριμένα την απόστασή τους από το μέσο ποσοστό κέρδους. Τα ευρήματά του δείχνουν ότι κάποιες διαφορές επιμένουν και άρα τα ισχυρά συμπεράσματα του Semmler για την ορθότητα της κλασικής ανάλυσης του ανταγωνισμού πιθανόν να μην ισχύουν, αλλά: α) αφήνει ανοιχτό το ερώτημα του κατάλληλου χρονικού διαστήματος για το οποίο «a long run equalized rate of profit exists or not», β) διερεύνηση της ύπαρξης του τελευταίου μπορεί να ερμηνευτεί ως προσδοκία για απόλυτη σύγκλιση σε ένα και μοναδικό ποσοστό κέρδους, θέση που δεν απέχει πολύ από τη θεωρία του τέλει ανταγωνισμού.

Οι Glick and Ochoa (1990) εξετάζουν από τη σκοπιά του κλάδου της βιομηχανικής οργάνωσης (industrial organization) τα κλασικά και τα νεοκλασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις (εμπειρικές κυρίως) μελέτες του κλάδου και παρατηρούν ότι η κατάλληλη προσέγγιση θα έπρεπε πρώτον να αναφέρεται στη μακροχρόνια περίοδο, δεύτερον ότι θα πρέπει να επιλέγεται ένα κατάλληλο μέτρο κερδοφορίας του κεφαλαίου, δηλαδή το ποσοστό κέρδους και όχι, για παράδειγμα, το περιθώριο κέρδους, και τρίτον ότι θα πρέπει να γίνεται σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στον (ενδοκλαδικό) ανταγωνισμό μεταξύ ατομικών κεφαλαίων και στον διακλαδικό ανταγωνισμό. Παρ' όλα αυτά όταν οι Glick, Ochoa and Ehrbar (1987), Glick and Ochoa (1988) και Ochoa and Glick (1992) εκτιμούν οικονομικά τρία διαφορετικά θεωρητικά υποδείγματα κερδοφορίας, το νεοκλασικό, το κλασικό και το μετακεϋνσιανό, χρησιμοποιούν ως εξαρτημένη μεταβλητή και στα τρία υποδείγματα το περιθώριο κέρδους (κέρδη προς πωλήσεις) και όχι το ποσοστό κέρδους.

Οι Glick and Ehrbar (1988) αντίστοιχα συζητούν τα τρία θεμελιακά άρθρα της κατεστημένης βιβλιογραφίας της βιομηχανικής οργάνωσης, δηλαδή τα άρθρα των Bain (1951), Stigler (1963) και Mann (1966), τα οποία πάσχουν και από τα τρία μειονεκτήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, έχοντας υποστεί κριτική από τον Brozen (1971) ιδίως για τον βραχυχρόνιο προσανατολισμό τους. Ακολούθως, εξετάζουν τη διαδικασία εξίσωσης των κλαδικών ποσοστών κέρδους σε ευρωπαϊκές χώρες και στις ΗΠΑ σε 13 κλάδους για 10 έτη. Παρατηρούν ότι παραμένουν ουσιώδεις διαφορές στα κλαδικά ποσοστά κέρδους, αλλά ότι αυτές περιορίζονται όταν η περίοδος αυξάνεται σε 31 χρόνια για 20 κλάδους της μεταποίησης των ΗΠΑ μόνο και για πιο στενό ορισμό του ποσοστού κέρδους. Οι συγγραφείς σχολιάζουν ότι η διατήρηση των διαφορών στα ποσοστά κέρδους μπορεί να είναι αποτέλεσμα σφαλμάτων μέτρησης αλλά και συνέπεια πραγματικών οικονομικών παραγόντων και διαδικασιών υποδηλώνοντας ότι θεωρητικά θα ανέμεναν σχεδόν πλήρη εξάλειψη των διαφορών αυτών (profit rate differentials).

Επίσης, πρέπει να αναφερθούν δύο άλλες μελέτες, αυτές των Duménil and Lévy (2002), καθώς και του Shaikh (2008), η οποία χρησιμοποιεί και την έννοια του ρυθμιστικού κεφαλαίου (regulating capital). Οι μελέτες αυτές δεν χρησιμοποιούν κάποιο στατιστικό μέτρο διασποράς για να περιγράψουν τη διαχρονική συμπεριφορά των ποσοστών κέρδους, αλλά βασίζονται στη διαγραμματική περιγραφή των κλαδικών (μέσων ή ρυθμιστικών) ποσοστών κέρδους.

Γενικά, ακόμη και στη βιβλιογραφία που αντλεί από την κλασική/μαρξική παράδοση δεν υπάρχει ρητή συζήτηση για το κατάλληλο χρονικό διάστημα (αυτό που να αντιστοιχεί στην περίοδο των «fat and lean years») στη διάρκεια του οποίου θα πρέπει να παρατηρείται κάποιου είδους συμπεριφορά (σύγκλιση, απόλυτη σύγκλιση, αλλαγές στην ιεραρχία;) των κλαδικών ποσοστών κέρδους. Περίοδοι 5-10 ετών (χαρακτηριστικό των αρχικών μελετών) μπορεί να μην είναι επαρκείς, ενώ περίοδοι 25-30 ετών (χαρακτηριστικό των πιο πρόσφατων μελετών) μπορεί να είναι πολύ μακροχρόνιες. Η κατάλληλη χρονική διάρκεια και το κατάλληλο μέτρο έκφρασης και ελέγχου της τάσης για εξίσωση των ποσοστών κέρδους παραμένουν ζητούμενα στη σχετική βιβλιογραφία.

Στο τμήμα της εμπειρικής βιβλιογραφίας που αφορά την ελληνική οικονομία, και συγκεκριμένα την ελληνική μεταποίηση, οι Lianos and Droucoroulos (1993) και Droucoroulos and Lianos (1993) συμβάλλουν με δύο εργασίες όπου διερευ-

νούν: α) την υπόθεση της τάσης για εξίσωση των ποσοστών κέρδους και β) το συσχετισμό της διαφοροποίησης των ποσοστών κέρδους των κλάδων της μεταποίησης με μια σειρά άλλων μεταβλητών που χρησιμοποιούνται και από διαφορετικές σχολές σκέψης, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ο σκοπός της εργασίας των Droucoroulos and Lianos (1993) είναι να εκτιμήσει εμπειρικά τη συστηματική διαφοροποίηση των κλαδικών ποσοστών κέρδους (persistence of profits) στην περίπτωση της ελληνικής μεταποίησης κατά την περίοδο 1963-1988. Οι συγγραφείς διερευνούν δύο κεντρικής σημασίας ζητήματα για τη θεωρία του ανταγωνισμού: Πρώτον, αν υπάρχει σύγκλιση των ποσοστών κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης προς ένα κοινό ποσοστό κέρδους στη μακροχρόνια περίοδο, και δεύτερον, ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την ταχύτητα προσαρμογής των ποσοστών κέρδους των συγκεκριμένων κλάδων. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής ανάλυσης έδειξαν μεγάλο βαθμό επίμονης διαφοροποίησης των ποσοστών κέρδους για τους περισσότερους κλάδους της μεταποίησης, σε γενικές γραμμές υψηλή μόνιμη συνιστώσα των ποσοστών κέρδους με σημαντικές μεταβολές μεταξύ των κλάδων και γενικά διαπιστώθηκαν ομοιότητες με άλλες αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αναφορικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την ταχύτητα προσαρμογής των ποσοστών κέρδους (λόγος συγκέντρωσης, ένταση της διαφήμισης, ένταση κεφαλαίου κ.ά.).

Πιο συγκεκριμένα, για την εκτίμηση της ταχύτητας σύγκλισης των ποσοστών κέρδους γίνεται η υπόθεση ότι το ποσοστό κέρδους των κλάδων σε κάθε χρονική περίοδο αποτελείται από τρεις συνιστώσες: το ποσοστό κέρδους σε έναν κλάδο όπου επικρατούν τέλεια ανταγωνιστικές συνθήκες (c), μια μόνιμη πρόσοδο (permanent rent) που εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του κλάδου (r_i), και έναν συγκυριακό παράγοντα που εκφράζει την επίδραση των βραχυχρόνιων παραγόντων ο οποίος θεωρείται ότι ακολουθεί ένα αυτοπαλίνδρομο σχήμα, S_{it} .

$$\pi_{it} = c + r_i + s_{it}, \quad \text{όπου} \quad s_{it} = \lambda_i s_{it-1} + e_{it} \quad (5)$$

Όπου $|\lambda| < 1$, και με το e_{it} να ακολουθεί την κανονική κατανομή με μέσο μηδέν και σταθερή διακύμανση. Αντικαθιστώντας το s_{it} προκύπτει το ποσοστό κέρδους με την ακόλουθη μορφή:

$$\pi_{it} = \alpha_i + \lambda_i \pi_{it-1} + e_{it} \quad (6)$$

Όπου $\alpha_i = \pi_{ip} (1 - \lambda_i) = (c + r_i)(1 - \lambda_i)$, και η μόνιμη συνιστώσα του ποσοστού κέρδους γίνεται:

$$\pi_{ip} = \frac{\alpha_i}{1 - \lambda_i} \quad (7)$$

Με το λ να είναι το μέτρο της ταχύτητας προσαρμογής του ποσοστού κέρδους προς το μακροχρόνιο ποσοστό κέρδους. Οι δύο αυτές μεταβλητές εκτιμήθηκαν με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων για κάθε έναν από τους 20 διψήφιους κωδικού κλάδους της μεταποίησης. Η λ βρέθηκε στατιστικά σημαντική για όλους τους κλάδους και κυμαίνεται μεταξύ 0,687 και 0,903. Η μόνιμη συνιστώσα του ποσοστού κέρδους είναι γενικά υψηλή και κυμαίνεται μεταξύ 12% και 38-40%.

Στη συνέχεια οι συγγραφείς εκτίμησαν για κάθε κλάδο παλινδρομήσεις με εξαρτημένη μεταβλητή το λ και ανεξάρτητες μια σειρά από μεταβλητές που θεωρούνται χαρακτηριστικές για κάθε κλάδο. Ο λόγος των εξόδων για διαφήμιση προς τις πωλήσεις, οι εξαγωγές προς τις πωλήσεις και το ποσοστό της απασχόλησης στη μεταποίηση ξένων επιχειρήσεων είναι στατιστικά σημαντικές και έχουν το αναμενόμενο (θετικό) πρόσημο, που υποδηλώνει ότι στους κλάδους στους οποίους εκτιμάται ότι έχουν μεγαλύτερη επίδραση οι παραπάνω παράγοντες τα υπερβάλλοντα κέρδη τείνουν να μειώνονται πιο αργά. Η μεταβλητή του λόγου συγκέντρωσης είναι επίσης στατιστικά σημαντική και κυμαίνεται μεταξύ 0,31 και 0,44. Η μεταβλητή του κινδύνου (risk) είναι αρνητική (αντίθετα με ό,τι προβλέπει η θεωρία) και στατιστικά σημαντική μόνο σε έναν κλάδο. Παρομοίως, αντίθετα με τη θεωρητική προσδοκία, η ένταση κεφαλαίου είναι στατιστικά σημαντική με αρνητικό πρόσημο. Από την άλλη, η μεταβλητή των απεργιών είναι στατιστικά σημαντική και έχει θετικό πρόσημο υποδηλώνοντας πιθανά ότι, παρόλο που οι απεργίες συνεπάγονται αυξημένα κόστη και γρήγορη μείωση των κερδών, στους κλάδους όπου υπάρχει υψηλή κερδοφορία, και άρα μεγαλύτερη δυνατότητα για παροχή αυξήσεων στους μισθούς, εκεί ακριβώς εκδηλώνονται πιο συχνά απεργίες. Γενικά, οι συγγραφείς δεν εξάγουν ισχυρά συμπεράσματα για τη λειτουργία του ανταγωνισμού ή την ύπαρξη σημαντικών ενδείξεων ολιγοπωλιακής/μονοπωλιακής επικράτησης στην ελληνική μεταποίηση για την περίοδο 1963-1988.

Οι Lianos and Droucououlos (1993) διερευνούν εμπειρικά τη διαφορική κερδοφορία (differential profitability) στους κλάδους της μεταποίησης στην Ελλάδα για την περίοδο 1963-1986. Για το σκοπό αυτό εξετάζεται: Πρώτον, η σταθερότητα της διαφορικότητας των ποσοστών κέρδους στη μακροχρόνια περίοδο,

δεύτερον, η ύπαρξη μιας σταθερής ιεραρχίας στα ποσοστά κέρδους των κλάδων, καθώς και τρίτον, η επίδραση του οικονομικού κύκλου στη διαφορικότητα των ποσοστών κέρδους. Τα αποτελέσματα της μελέτης τους παρέχουν ενδείξεις ήπιας σύγκλισης των ποσοστών κέρδους και αργή μεταβολή στην ιεραρχία τους. Βρίσκουν επίσης ότι η σχέση μεταξύ οικονομικού κύκλου και διαφορικότητας των ποσοστών κέρδους είναι αρνητική, με τη διασπορά των ποσοστών κέρδους να μειώνεται στη φάση της οικονομικής άνθησης και να αυξάνεται στη φάση της οικονομικής ύφεσης.

Πιο αναλυτικά, για τον έλεγχο της σύγκλισης (ή της απόκλισης) των ποσοστών κέρδους μεταξύ των κλάδων, οι συγγραφείς χρησιμοποιούν την εξέλιξη της τυπικής απόκλισης των κλαδικών ποσοστών κέρδους. Η εκτίμηση της σχετικής παλινδρόμησης (τυπική απόκλιση ως συνάρτηση του χρόνου) αφορά την περίοδο 1963-1988, η οποία σύμφωνα με τα αποτελέσματα χωρίζεται σε δύο χρονικές υποπεριόδους: την περίοδο 1963-1974, όπου η τυπική απόκλιση μειώνεται, και την περίοδο 1975-1988, όπου η τυπική απόκλιση αυξάνεται μεταξύ των κλάδων. Ωστόσο, επειδή η αρχική πτωτική τάση είναι πιο έντονη από την αυξητική τάση της δεύτερης περιόδου, η συνολική περίοδος χαρακτηρίζεται από ήπια μείωση της διασποράς/διαφορικότητας των ποσοστών κέρδους.

Σε ό,τι αφορά τον έλεγχο για σταθερότητα της ιεραρχίας των ποσοστών κέρδους, οι συγγραφείς χρησιμοποιούν το συντελεστή συσχέτισης Spearman, τον οποίο εκτίμησαν για διάφορα ζεύγη ετών και υποπεριόδους. Τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων τους έδειξαν ότι, ενώ για κάποιες (συνήθως πενταετείς) περιόδους η ιεραρχία των κλαδικών ποσοστών κέρδους διατηρείται, αντίθετα στη συνολική περίοδο (1963-1988) αλλά και στην (επαρκώς μακροχρόνια ως φαίνεται) δωδεκαετή περίοδο 1963-1975 παύει να ισχύει.

Για τον έλεγχο της σχέσης ανάμεσα στον οικονομικό κύκλο και τη διασπορά των ποσοστών κέρδους, χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά τρεις μεταβλητές: το επίπεδο της βιομηχανικής παραγωγής, ο ρυθμός μεγέθυνσης του προϊόντος και ο λόγος προϊόντος προς τη μακροχρόνια τάση του προϊόντος. Τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων δείχνουν ότι (παρά τις προσδοκίες) η διασπορά των ποσοστών κέρδους μειώνεται κατά τη διάρκεια της ανοδικής πορείας του κύκλου και αυξάνεται κατά τις περιόδους ύφεσης.

Συνοψίζοντας, όπως αναφέρουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς, δεν μπορούν να εξαχθούν ισχυρά συμπεράσματα και από αυτή τη μελέτη, αν και ο έλεγχος της σταθερότητας της ιεραρχίας των κλαδικών ποσοστών κέρδους σε μια αρκετά

μακροχρόνια περίοδο («over a period of fat and lean years») μάλλον αποτελεί την πλέον κατάλληλη μέθοδο ελέγχου της ύπαρξης μιας διαδικασίας «tendential equalization of profit rates» παρόμοιας με αυτήν που περιγράφει ο Μαρξ στη θεωρία του για τον διακλαδικό ανταγωνισμό. Οι συγγραφείς, δίνοντας περισσότερη έμφαση στη σύγκλιση (τη μείωση του βαθμού διασποράς) των ποσοστών κέρδους, φαίνεται να υποεκτιμούν τη σημασία των σημαντικών (στατιστικά) μεταβολών στην ιεραρχία των ποσοστών κέρδους για τη διαδικασία της τάσης για εξίσωση των κλαδικών ποσοστών κέρδους.

Οι Tsoulfidis and Tsaliki (2005) συζητούν τον ανταγωνισμό ως μια διαδικασία αντιπαλότητας μεταξύ των κεφαλαίων υιοθετώντας και ακολουθώντας την κλασική/μαρξική προσέγγιση. Συγκεκριμένα, επιχειρούν να αναδείξουν ότι σε εμπειρικό επίπεδο ένα από τα θεμελιώδη αξιώματα αυτής της θεωρίας, δηλαδή η μακροχρόνια τάση εξίσωσης των διακλαδικών ποσοστών κέρδους, ισχύει και στην περίπτωση των ελληνικών βιομηχανικών κλάδων. Αυτό καταδεικνύεται μέσω της χρήσης της έννοιας του ρυθμιστικού κεφαλαίου το οποίο προσεγγίζεται εμπειρικά από την έννοια του επαυξημένου (οριακού) ρυθμού απόδοσης του κεφαλαίου (incremental rate of return) που ορίζεται ως ο λόγος της μεταβολής των κερδών (ΔΠ), προς τη μεταβολή του παγίου κεφαλαίου (ΔΚ), δηλαδή τις επενδύσεις της τελευταίας περιόδου σε κάθε κλάδο.

Πιο συγκεκριμένα, η εμπειρική μελέτη αξιοποιεί την έννοια του επαυξημένου ρυθμού απόδοσης του κεφαλαίου (Incremental Rate of Return on capital – IROR), όπως αναπτύχθηκε από τον Shaikh (1998), ως εμπειρική προσέγγιση της έννοιας του ρυθμιστικού κεφαλαίου και το οποίο, όπως αναφέραμε παραπάνω, είναι αυτό που χρησιμοποιεί την καλύτερη γενικά διαθέσιμη μέθοδο παραγωγής και συγκροτεί το ποσοστό κέρδους κάθε κλάδου που τείνει να εξισώνεται διακλαδικά με το αντίστοιχο ποσοστό κέρδους των ρυθμιστικών κεφαλαίων όλων των κλάδων μεταποίησης. Εξετάζονται 20 (διψήφιοι) βιομηχανικοί κλάδοι. Αντικείμενο της οικονομετρικής εκτίμησης είναι οι αποκλίσεις του IROR κάθε κλάδου από το μέσο IROR της μεταποίησης. Για το σκοπό αυτό οι Tsoulfidis and Tsaliki (2005) χρησιμοποιούν ένα οικονομετρικό υπόδειγμα που σχετίζει τις αποκλίσεις του IROR κάθε κλάδου από το μέσο IROR της οικονομίας, x_{it} με τη χρήση ενός σταθερού όρου, ενός iid όρου και μιας σειράς όρων που εκφράζουν την απόκλιση σε σχέση με το χρόνο. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιούν το ακόλουθο σχήμα:

$$x_{it} = c_i + \beta_i/t + \gamma_i/t^2 + \delta_i/t^3 + u_{it}$$

Όπως είναι εμφανές, το σχήμα ισοδυναμεί με τη χρήση επιπλέον lags στη Σχέση 6 παραπάνω. Κατά τους Tsoulfidis and Tsaliki, τόσο η μαρξική όσο και η νεοκλασική θέση είναι ότι ο σταθερός όρος (c_t) πρέπει να είναι μηδέν, όπως και ο iid όρος (u_{it}). Αντίθετα όμως στη μαρξική θεωρία για τον ανταγωνισμό προϋποτίθεται ότι οι όροι β , γ , δ κτλ. πρέπει να ισούνται και αυτοί με το μηδέν, ενώ στη νεοκλασική θεωρία η εξίσωση προϋποθέτει ότι ένας τουλάχιστον από τους όρους β , γ , δ κτλ. πρέπει να είναι διάφορος του μηδενός, έτσι ώστε να υπάρχει διαδικασία εξίσωσης και όχι απλώς τυχαία κίνηση γύρω από το μέσο. Σημειώνουμε ότι σύμφωνα με τη θεωρία του μονοπωλίου κάποιιο κλάδοι δεν τείνουν στο μηδέν, με άλλα λόγια δεν έχουν σταθερούς όρους ίσους με το μηδέν.

Εξετάζοντας τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης οι συγγραφείς παρατηρούν ότι για όλους τους 20 μεταποιητικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας ο σταθερός όρος δεν είναι στατιστικά σημαντικός, υποδεικνύοντας ότι ο κλάδος δεν αποκομίζει οποιαδήποτε πλεονάζοντα κέρδη (ή ζημίες), ενώ οι άλλοι συντελεστές δείχνουν μια εξισωτική τάση. Σε μερικές περιπτώσεις, η στατιστική ανάλυση δείχνει αργή προσαρμογή προς τον μέσο όρο (κλάδοι 29, 31, 36, 37). Μόνο στους κλάδους 28 (εκτυπώσεις και εκδόσεις), 33 (κατασκευή άλλων προϊόντων από μη-μεταλλικά ορυκτά), 38 (κατασκευή εξοπλισμού μεταφορών) και 39 (λοιπές βιομηχανίες) ένας συντελεστής από τους β , γ , δ κτλ. είναι στατιστικά σημαντικός, ενώ ο σταθερός όρος είναι ίσος με το μηδέν. Αυτό σηματοδοτεί ότι οι τέσσερις αυτοί κλάδοι είναι συνεπείς με τη νεοκλασική θεωρία του ανταγωνισμού. Παρά ταύτα, μετά την αφαίρεση των ακραίων τιμών (outliers) που υπάρχουν και στους τέσσερις αυτούς κλάδους τότε και αυτοί υποστηρίζουν τη μαρξική ανάλυση της διαδικασίας για την τάση εξίσωσης των ποσοστών κέρδους.

Οι Tsaliki and Tsoulfidis (1998) εκτιμούν την ισχύ της νεοκλασικής, της μετακευνσιανής και της κλασικής/μαρξικής θεωρίας ανταγωνισμού με βάση τις διαθέσιμες εμπειρικές ενδείξεις που προκύπτουν από τα στατιστικά δεδομένα των μεγάλης κλίμακας κλάδων της μεταποίησης στην Ελλάδα. Η οικονομετρική ανάλυση δείχνει ότι τα κλασικά και τα μετακευνσιανά υποδείγματα παρέχουν μια αρκετά καλή προσαρμογή στη διαφορική κερδοφορία, ενώ το νεοκλασικό υπόδειγμα είχε τη χειρότερη απόδοση από τα τρία.

Η συγκεκριμένη εργασία ακολουθεί το εννοιολογικό πλαίσιο που ανέπτυξαν οι Ochoa and Glick (1992) για να ελέγξουν την ισχύ των διαφόρων θεωριών για τα βιομηχανικά κέρδη (και εδώ όμως πρόκειται για περιθώρια κέρδους και όχι ποσοστά κέρδους) στην οικονομία των ΗΠΑ και την εφαρμόζει στον μεταποιη-

τικό κλάδο της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, για τον έλεγχο της νεοκλασικής θεωρίας του ανταγωνισμού χρησιμοποιούνται μεταβλητές που αποτυπώνουν τη δομή της αγοράς του προϊόντος⁶, για την κλασική/μαρξική θεωρία μεταβλητές που αντανακλούν τις συνθήκες παραγωγής,⁷ και για τη μετακεϋνσιανή θεωρία μεταβλητές που περιγράφουν τις συνθήκες της ζήτησης.⁸ Οι συγγραφείς εκτιμούν τα υποδείγματα που ανέπτυξαν οι Ochoa and Glick (1992) χρησιμοποιώντας διαστρωματικά στοιχεία και στοιχεία χρονολογικών σειρών από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) για τους μεγάλης κλίμακας κλάδους της μεταποίησης για τα έτη 1969, 1973, 1978 και 1984.

Από την οικονομετρική ανάλυση προκύπτει ότι το νεοκλασικό υπόδειγμα δεν είναι συνεπές με τις θεωρητικές προβλέψεις του, όπως φαίνεται και από τους χαμηλότερους συντελεστές προσδιορισμού σε σύγκριση με τα άλλα υποδείγματα. Αναλυτικότερα, ο συντελεστής του βαθμού συγκέντρωσης είναι αρνητικός και στατιστικά μη σημαντικός. Ωστόσο, όταν ο συντελεστής του βαθμού συγκέντρωσης περιλαμβάνεται στην παλινδρόμηση υψωμένος σε ανώτερες δυνάμεις, γίνεται στατιστικά σημαντικός και η επίδρασή του θετική υπονοώντας μη γραμμική σχέση ενώ βελτιώνεται η επεξηγηματική ικανότητα του μοντέλου, παρόλο που παραμένει αρκετά χαμηλή. Η μεταβλητή των εμποδίων εισόδου (στις εξει-

6. Συγκεκριμένα εκτίμησαν ένα οικονομετρικό υπόδειγμα που περιλαμβάνει τις παρακάτω μεταβλητές: $\pi = f(c, CR, MP, BE)$ όπου π είναι ο δείκτης κερδοφορίας, c ο σταθερός όρος, CR η εκτίμηση του βαθμού συγκέντρωσης του κλάδου, MP η εισαγωγική διείσδυση και BE τα εμπόδια εισόδου στον κλάδο. Τα εμπόδια εισόδου σε έναν κλάδο μπορεί να είναι: α) οι οικονομίες κλίμακας, β) η διαφοροποίηση προϊόντος που προσεγγίζεται από τις διαφημιστικές δαπάνες και γ) το απόλυτο μέγεθος του απαιτούμενου κεφαλαίου.

7. Το υπόδειγμα που χρησιμοποίησαν για τον έλεγχο της κλασικής/μαρξικής θεωρίας του ανταγωνισμού έχει την παρακάτω μορφή: $\pi = f(c, MP, KS, IS)$, όπου π είναι ο δείκτης κερδοφορίας, MP η διείσδυση των εισαγωγών, KS ο λόγος κεφαλαίου/πωλήσεων, και IS ο λόγος των ενδιάμεσων εισροών προς τις πωλήσεις.

8. Το υπόδειγμα που χρησιμοποίησαν για τον έλεγχο της μετακεϋνσιανής θεωρίας του ανταγωνισμού έχει την παρακάτω μορφή: $\pi = f(c, CR, MP, BE, GD, IKOR)$ όπου π , όπως και πριν, ο δείκτης κερδοφορίας, CR ο βαθμός συγκέντρωσης στον κλάδο, MP η διείσδυση των εισαγωγών, BE τα εμπόδια εισόδου, GD ο ρυθμός μεταβολής της ζήτησης και $IKOR$ ο οριακός λόγος κεφαλαίου/προϊόντος. Τα πρόσημα πάνω από τους παλινδρομητές δείχνουν την αναμενόμενη από τη θεωρία οριακή επίδραση των μεταβλητών στο δείκτη της κερδοφορίας.

δικεύσεις του υποδείγματος που χρησιμοποιήθηκε) δεν είναι στατιστικά σημαντική. Όταν συμπεριλαμβάνονται τα εμπόδια εισόδου, τα έξοδα διαφήμισης και οι απόλυτες απαιτήσεις κεφαλαίου (absolute capital requirements), τότε είναι στατιστικά σημαντικές και βελτιώνεται και η συμπεριφορά του μοντέλου. Οι οικονομίες κλίμακας όμως δεν έχουν το αναμενόμενο πρόσημο, ενώ η διείσδυση των εισαγωγών δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Το κλασικό υπόδειγμα συμπεριφέρεται καλά με βάση το συντελεστή προσδιορισμού και οι μεταβλητές έχουν το αναμενόμενο πρόσημο. Η μεταβλητή-κλειδί για το κλασικό υπόδειγμα, που σύμφωνα με τους συγγραφείς είναι ο λόγος του κόστους των εισροών προς τις πωλήσεις (input cost to sales ratio), είναι στατιστικά σημαντική και έχει το αναμενόμενο από τη θεωρία πρόσημο.

Το μετακεϋνσιανό υπόδειγμα αποτελεί μια ενδιαμέση περίπτωση ως προς τη συνέπειά του. Η διείσδυση των εισαγωγών δεν είναι στατιστικά σημαντική και ο βαθμός συγκέντρωσης, αν και στατιστικά σημαντικός, δεν είναι σαφές προς ποια κατεύθυνση επηρεάζει τις μεταβολές στην κερδοφορία. Οι οικονομίες κλίμακας έχουν αρνητικό πρόσημο αντίθετα με το αναμενόμενο από τη θεωρία θετικό πρόσημο. Ο ρυθμός μεταβολής της ζήτησης, όπως αναμένεται από τη μετακεϋνσιανή θεωρία, είναι στατιστικά σημαντικός και με μεγάλη επίδραση, ενώ η IKOR είναι οριακά στατιστικά σημαντική.

Τέλος, τα υβριδικά μοντέλα δείχνουν να έχουν μεγαλύτερη επεξηγηματική δύναμη. Χρησιμοποιώντας στατιστικά τεστ για τα μη αλληλοεπικαλυπτόμενα υποδείγματα (non-nested models), οι συγγραφείς βρίσκουν ότι το νεοκλασικό υπόδειγμα είναι λιγότερο ικανοποιητικό από το κλασικό, ενώ η σύγκριση ανάμεσα στο κλασικό και το μετακεϋνσιανό δεν δίνει ξεκάθαρα αποτελέσματα. Υπό τα κριτήρια AIC και SBIC φαίνεται να υπερτερεί το κλασικό υπόδειγμα.

Ο Vaona (2012) εξετάζει εμπειρικά το κατά πόσο οι κλαδικές αποδόσεις του ρυθμιστικού κεφαλαίου είτε έλκονται είτε συγκλίνουν προς μια τιμή, χρησιμοποιώντας δεδομένα από επιλεγμένες χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ. Τα δεδομένα είναι κλαδικά με εξαίρεση τον δημόσιο τομέα (OECD STAN) ακολουθώντας την επιχειρηματολογία των Duménil and Lévy (1993) και των Tsoulfidis and Tsaliki (2005). Για να το κάνει αυτό, υιοθετεί την προσέγγιση των δύο πάνελ μεταβαλλόμενων συντελεστών. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι μηδενικές υποθέσεις επιβεβαιώνονται εμπειρικά ιδιαίτερα στην περίπτωση των βιομηχανικών κλάδων.

4. Διακλαδικός ανταγωνισμός στη μεταποίηση

4.1 Εισαγωγή

Στην ενότητα αυτή επιδιώκουμε να εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας του διακλαδικού ανταγωνισμού στους κλάδους της μεταποίησης όπως εκτέθηκαν παραπάνω ακολουθώντας τη θεωρητική λογική και τη σχετική μεθοδολογία που αναπτύσσεται κυρίως στον Shaikh (1980, 2008, 2016). Συγκεκριμένα επιδιώκουμε να ελέγξουμε: α) την ύπαρξη ή μη τάσης σύγκλισης/εξίσωσης του μέσου και του οριακού (ρυθμιστικού, επαυξητικού) ποσοστού κέρδους κατά κλάδο με τα αντίστοιχα για το σύνολο της μεταποίησης, διαγραμματικά και οικονομικά, β) την ύπαρξη ή μη θετικής συσχέτισης ανάμεσα στο περιθώριο κέρδους και στο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο, και γ) την ύπαρξη ή μη αρνητικής σχέσης ανάμεσα στη μεταβλητότητα του μέσου ποσοστού κέρδους και στο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο.

Για το λόγο αυτό χρησιμοποιούμε διαδοχικά τρεις διαφορετικές πηγές δεδομένων: Τα αρχικά μας δεδομένα προέρχονται από τη βάση εθνικών λογαριασμών και τη βάση για το απόθεμα κεφαλαίου της EUROSTAT. Η δεύτερη πηγή δεδομένων προέρχεται από τη βάση STAN του OECD για τα στοιχεία των εθνικών λογαριασμών και από το την ΕΛΣΤΑΤ για το απόθεμα κεφαλαίου. Τέλος, η τρίτη πηγή δεδομένων προέρχεται από τη βάση EUKLEMS για τα στοιχεία των εθνικών λογαριασμών και, όπως πριν, από την ΕΛΣΤΑΤ για το απόθεμα κεφαλαίου. Ο λόγος που εκτιμούμε τα αποτελέσματα και από τις τρεις βάσεις δεδομένων έγκειται στο γεγονός ότι θέλουμε να αξιοποιήσουμε πλήρως τόσο τη λεπτομέρεια και την πιστότητα των δεδομένων όπως παρουσιάζονται από τη EUROSTAT όσο και το διευρυμένο όριο της χρονικής περιόδου όπως γίνεται δυνατό από τις υπόλοιπες πηγές. Πιο συγκεκριμένα, η βάση δεδομένων της EUROSTAT περιορίζει το δείγμα

μας στην περίοδο 1995-2014, ενώ αντίθετα οι υπόλοιπες βάσεις μάς επιτρέπουν να επεκταθούμε και στην προηγούμενη περίοδο έως και το 1980.

4.2 Δεδομένα προερχόμενα από τη EUROSTAT

Τα δεδομένα για την εξέταση της συμπεριφοράς του μέσου και του οριακού ποσοστού κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης που ακολουθεί προέρχονται από τη βάση δεδομένων της EUROSTAT. Η βάση της EUROSTAT χρησιμοποιεί το σύστημα εθνικών λογαριασμών ESA 2010, το οποίο με τη σειρά του βασίζεται στο διεθνές πρότυπο SNA 2008. Η κλαδική κατηγοριοποίηση βασίζεται στο σύστημα NACE Rev. 2 και η μέγιστη ανάλυση στην οποία τα δεδομένα είναι άμεσα προσβάσιμα αφορά 19 διψήφιους κλάδους της μεταποίησης.

Ειδικότερα, για τον υπολογισμό του μέσου ποσοστού κέρδους (ROP) χρησιμοποιήσαμε τη χρονοσειρά για το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα και μεικτό εισόδημα (Operating surplus and mixed income, net, κωδικός: B2A3N) ως μέτρο των κερδών και τη χρονοσειρά για το καθαρό απόθεμα κεφαλαίου (Cross-classification of fixed assets by industry and by asset [stocks], total fixed assets, net, κωδικός: nama-10-nfa-st). Ο τρόπος υπολογισμού του μέσου ποσοστού κέρδους δίνεται από τον τύπο:

$$r_{\{it\}} = \frac{NOS_{\{it\}}}{CAPITAL_{\{it\}}}$$

όπου NOS το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα και μεικτό εισόδημα και όπου CAPITAL το καθαρό απόθεμα κεφαλαίου.

Αντίστοιχα, για τον υπολογισμό του οριακού ποσοστού κέρδους (IROP) χρησιμοποιήσαμε ξανά το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα και μεικτό εισόδημα ως μέτρο της κερδοφορίας, ενώ στον παρονομαστή χρησιμοποιήσαμε τις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (Gross fixed capital formation, κωδικός P51G). Ο τρόπος υπολογισμού του IROP δίνεται από τον τύπο:

$$IROP_{\{it\}} = \frac{NOS_{\{it\}} - NOS_{\{it-1\}}}{GFCF_{\{it-1\}}}$$

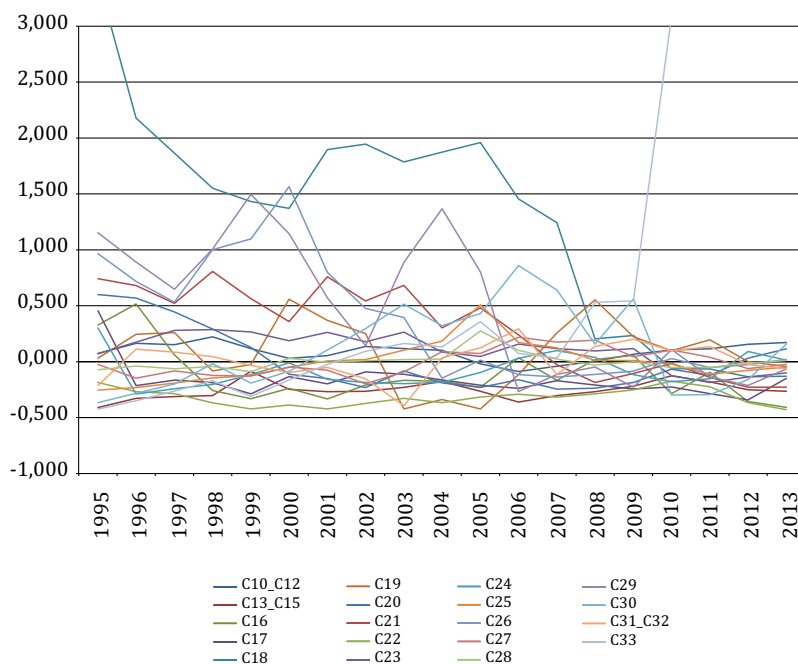
Όπου NOS, όπως πριν, το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα και μεικτό εισόδημα, και όπου GFCF οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου. Τα δεδομένα της EUROSTAT μας δίνουν τη δυνατότητα να υπολογίσουμε το μέσο ποσοστό κέρδους για τα έτη 1995-2013 και το οριακό ποσοστό κέρδους για τα έτη 1996-2014. Σημειώνουμε ότι όλες οι τιμές είναι τρέχουσες, ενώ αντίστοιχα το απόθεμα κεφαλαίου είναι υπολογισμένο σε όρους τρέχοντος κόστους αντικατάστασης (current replacement cost).

4.2.1 Τάση εξίσωσης των ποσοστών κέρδους στη μεταποίηση

Στα Διαγράμματα 2 και 3 που ακολουθούν παρουσιάζουμε τα επίπεδα του μέσου και του οριακού ποσοστού κέρδους αντίστοιχα στους κλάδους της μεταποίησης. Όπως γίνεται αντιληπτό, η συμπεριφορά των δύο αυτών μέτρων του ποσοστού κέρδους διαφέρει σημαντικά. Στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους τα κλαδικά ποσοστά κέρδους διαπλέκονται, με κάποιους κλάδους να ξεπερνούν και κάποιους να πέφτουν χαμηλότερα από το συνολικό ποσοστό κέρδους της μεταποίησης, αλλά η διαπλοκή αυτή δεν έχει ιδιαίτερη βιαιότητα ή συχνότητα, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις τα μέσα ποσοστά κέρδους του κάθε κλάδου της μεταποίησης διατηρούνται για σημαντικά χρονικά διαστήματα (αν και αυτό παραμένει ανοιχτό ζήτημα στη σχετική βιβλιογραφία) είτε υψηλότερα (που είναι το σημαντικότερο για την περίπτωση αυτή) είτε χαμηλότερα του συνολικού μέσου ποσοστού κέρδους της μεταποίησης. Αντίθετα, στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους παρατηρούμε ότι η διαπλοκή και η διασταύρωση ανάμεσα στα κλαδικά ποσοστά κέρδους είναι μια ιδιαίτερα έντονη και συχνή διαδικασία, καθώς υπάρχει σχεδόν συνεχής εναλλαγή σε θέσεις υψηλότερες και χαμηλότερες του συνολικού οριακού ποσοστού κέρδους της μεταποίησης. Η εικόνα και τα συμπεράσματα αυτά συνάδουν και ακολουθούν τη μεθοδολογία που παρουσιάζεται από τον Shaikh (2016: 305).

Η διαδικασία αυτή γίνεται εμφανέστερη στα Διαγράμματα 4 και 5 όπου και παρουσιάζουμε τα μέσα και οριακά ποσοστά κέρδους των κλάδων της μεταποίησης ως αποκλίσεις από το αντίστοιχο συνολικό ποσοστό κέρδους της μεταποίησης. Εδώ παρατηρούμε ότι στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους (Διάγραμμα 4) μόνο σε 2 από τους 19 κλάδους (C13_C15 και C22) το μέσο ποσοστό κέρδους των κλάδων αυτών παραμένει συστηματικά χαμηλότερο του συνολικού. Επίσης, σε 3 κλάδους (C17, C18 και C33) έχουμε μόνο μία χρονική στιγμή κατά την οποία οι κλάδοι αυτοί τέμνουν το συνολικό μέσο ποσοστό κέρδους. Τέλος,

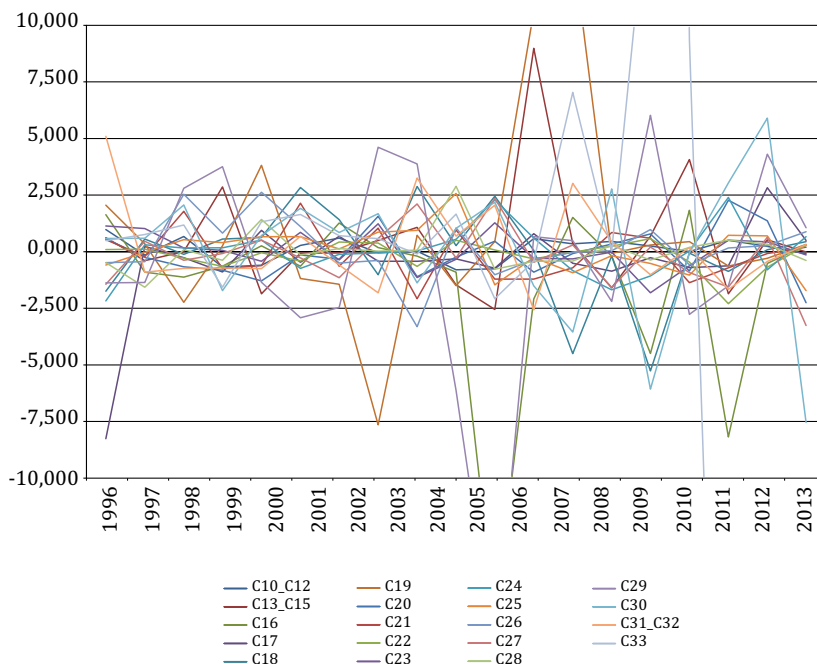
Διάγραμμα 2: Μέσο ποσοστό κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης

στους κλάδους που απομένουν έχουμε σχετικά λίγες μόνο στιγμές στις οποίες το κλαδικό ποσοστό κέρδους τέμνει το συνολικό είτε ανερχόμενο είτε κατερχόμενο. Αντίθετα, στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους (Διάγραμμα 5) έχουμε σε όλες τις περιπτώσεις τομή του συνολικού οριακού ποσοστού κέρδους από το κλαδικό και μάλιστα σε πολύ συχνό βαθμό. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι τα μέσα ποσοστά κέρδους έχουν περισσότερο την τάση να διατηρούν διαχρονικά την ιεραρχία των κλαδικών ποσοστών κέρδους, ενώ αντίθετα τα οριακά ποσοστά κέρδους έχουν έντονα την τάση να την ανατρέπουν. Από το γεγονός αυτό μπορούμε να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι το οριακό ποσοστό κέρδους ως μέτρο κερδοφορίας και σήμα κατεύθυνσης των επενδύσεων αντικατοπτρίζει καλύτερα τον βίαιο και τυρβώδη (turbulent) χαρακτήρα του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, δηλαδή τη διαδικασία αυτή που περιγράφεται ως «turbulent regulation» στη σύγχρονη κλασική/μαρξική προσέγγιση.

Πέρα από τη διαγραμματική παρουσίαση της συμπεριφοράς του ποσοστού

Διάγραμμα 3: Οριακό ποσοστό κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης

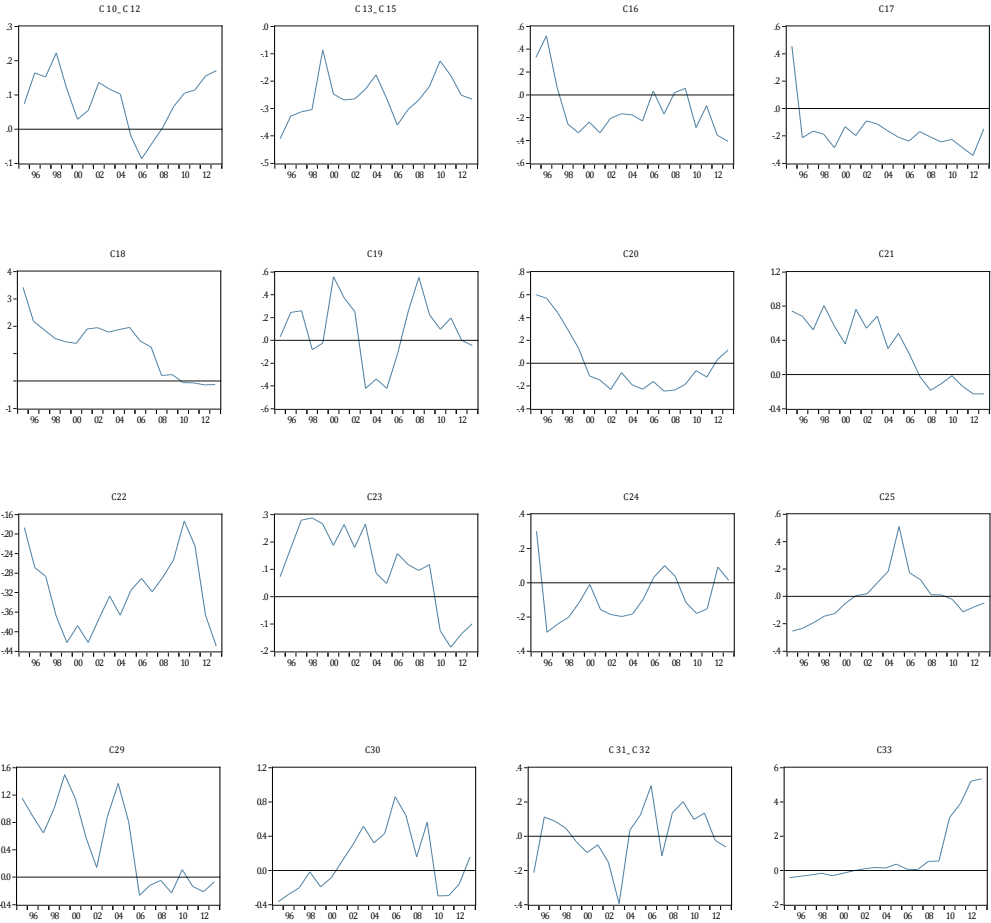
κέρδους, μέσου και οριακού, μπορούμε να προχωρήσουμε και στην οικονομετρική εξέταση της υπόθεσης της τάσης εξίσωσης των ποσοστών κέρδους στη μεταποίηση. Σημειώνουμε την κλασική συμβολή του Mueller (1986, 1990), αλλά και μεταγενέστερες, όπως των Tsaliki and Tsoulfidis (1995), Tsoulfidis and Tsaliki (2005, 2012), Yurtoglu (2004), Bahçe and Eres (2012, 2013), στο ζήτημα αυτό. Η μεθοδολογία για τον έλεγχο της σχέσης αυτής μπορεί να περιγραφεί με τον ακόλουθο τρόπο:

Έστω ότι R_{it} είναι το ποσοστό κέρδους του διψήφιου κλάδου i της μεταποίησης σε χρόνο t και \bar{R}_t το μέσο ποσοστό κέρδους του κλάδου της μεταποίησης συνολικά. Συνεπώς, η απόκλιση του ποσοστού κέρδους ενός κλάδου της μεταποίησης από το μέσο ποσοστό κέρδους της μεταποίησης ορίζεται ως:

$$\pi_{it} = R_{it} - \bar{R}_t \quad (8)$$

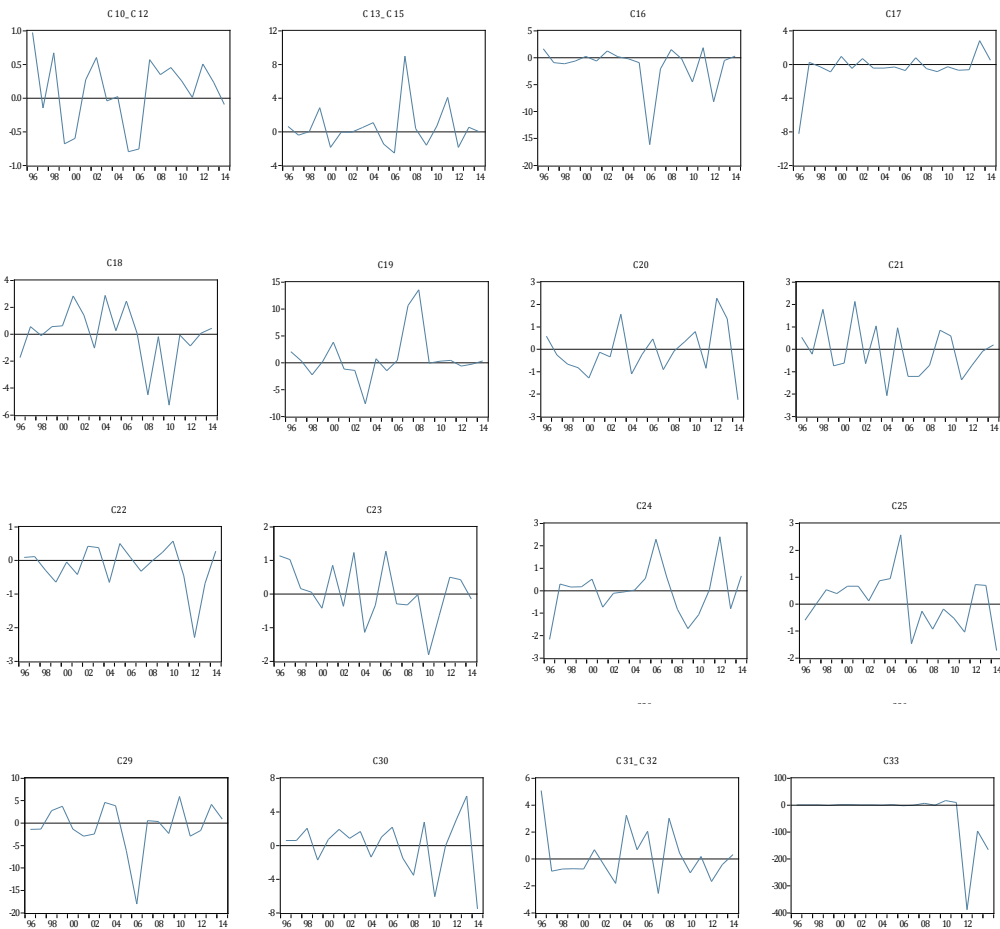
Για να ελέγξουμε την υπόθεση ότι τα κλαδικά ποσοστά κέρδους παρουσι-

Διάγραμμα 4: Μέσο ποσοστό κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης, αποκλίσεις από το συνολικό μέσο ποσοστό κέρδους της μεταποίησης

άζουν μακροχρόνια τάση σύγκλισης προς το μέσο ποσοστό κέρδους (ή ισοδύναμα αν τα κλαδικά profit rate differentials διατηρούνται ή εξαλείφονται) προχωρούμε στην υπόθεση ότι η όποια απόκλιση αναλύεται σε ένα σταθερό όρο, που αποτυπώνει συστηματική απόκλιση από το μέσο ποσοστό κέρδους, και μια μεταβλητή, που υποδηλώνει παροδική απόκλιση από το μέσο ποσοστό κέρδους. Συνεπώς, αν αποτυπώσουμε με r_t τις μόνιμες (μονοπωλιακές) προσόδους, και με

Διάγραμμα 5: Οριακό ποσοστό κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης, αποκλίσεις από το συνολικό οριακό ποσοστό κέρδους της μεταποίησης

s_{it} τις έκτακτες και παροδικές προσόδους, τότε μπορούμε να διατυπώσουμε την ακόλουθη σχέση:

$$\pi_{it} = r_i + s_{it} \tag{9}$$

Βασική μας υπόθεση αποτελεί το γεγονός ότι οι παροδικές πρόσοδοι (s_{it}) ακο-

λουθούν ένα αυτοπαλίνδρομο σχήμα και επιπλέον ότι με την πάροδο του χρόνου η επίπτωση κάθε ξεχωριστής παροδικής προσόδου βαίνει ασυμπτωτικά στο μηδέν με βάση ένα συντελεστή $b_i < |1|$.

$$s_{it} = b_i * s_{it-1} + m_{it} \quad (10)$$

με τα κατάλοιπα να ακολουθούν την κανονική κατανομή με μέσο μηδέν και σταθερή διακύμανση ($m_{it} \sim N(0, \sigma^2)$).

Με αντικατάσταση του s_{it} καταλήγουμε στην παρακάτω σχέση:

$$\pi_{it} = (1 - b_i) * r_i + b_i * \pi_{it-1} + m_{it} \quad (11)$$

η οποία μπορεί να γραφεί ξανά με τον ακόλουθο τρόπο:

$$\pi_{it} = a_i + b_i * \pi_{it-1} + m_{it} \quad (12)$$

υπό την προϋπόθεση ότι στο μακροχρόνιο σημείο ισορροπίας $\pi_t = \pi_{t-1} = \bar{\pi}$ και γνωρίζοντας ότι υπό αυτές τις συνθήκες $m_{it} = 0$ καταλήγουμε στην ακόλουθη σχέση η οποία και περιγράφει την απόκλιση από το μακροχρόνιο ποσοστό κέρδους του κλάδου της μεταποίησης.

$$\bar{\pi}_t = \frac{a_i}{1-b_i} \quad (13)$$

για $b_i \neq 1$

Από τη Σχέση 13 προκύπτουν οι ακόλουθες περιπτώσεις:

- Αν $b_i < |1|$, τότε η σειρά π_{it} είναι στάσιμη και τα κλαδικά ποσοστά κέρδους συγκλίνουν στο $\lim_{t \rightarrow \infty} \bar{\pi} = \frac{a}{1-b}$.
- Αν $b_i > |1|$, τότε η σειρά π_{it} είναι μη στάσιμη και τα ποσοστά κέρδους αποκλίνουν εκρηκτικά.
- Αν $b_i = |1|$, τότε η σειρά π_{it} έχει μοναδιαία ρίζα και δεν ορίζεται.
- Σημειώνουμε ότι για την έκφραση των Σχέσεων 10 και 13 υποθέσαμε διαδοχικά ότι $b_i < |1|$ και ότι $b \neq 1$, τα οποία ισοδυναμούν με τα παραπάνω. Συνεπώς, είναι ανάγκη οι χρονοσειρές π_{it} να είναι στάσιμες.
- Στην περίπτωση που η χρονοσειρά είναι όντως στάσιμη τότε εάν:
- $\alpha = 0$, η χρονοσειρά τείνει στο συνολικό μέσο ποσοστό κέρδους της μεταποίησης.

- $\alpha > 0$, η χρονοσειρά τείνει σε σημείο άνω του συνολικού μέσου ποσοστού κέρδους της μεταποίησης.
- $\alpha < 0$, η χρονοσειρά τείνει σε σημείο κάτω του συνολικού μέσου ποσοστού κέρδους της μεταποίησης.

Συνεπώς, για να ισχύει η τάση εξίσωσης των κλαδικών ποσοστών κέρδους προς το συνολικό μέσο ποσοστό κέρδους της μεταποίησης πρέπει να ισχύουν τα ακόλουθα: A) $b_i < |1|$, B) $\alpha = 0$, και συνεπώς $\frac{a}{1-b} = 0$.

Στους Πίνακες 5 και 6 που ακολουθούν παρουσιάζουμε την οικονομετρική εξέταση της Σχέσης 12. Πριν προχωρήσουμε όμως στον έλεγχο της σχέσης αυτής, πρέπει πρώτα να βεβαιωθούμε ότι οι χρονοσειρές είναι στάσιμες. Τα αρχικά αποτελέσματα που λαμβάνουμε από το Augmented Dickey Fuller (ADF) test, όπως παρουσιάζονται στη δεύτερη στήλη των Πινάκων 5 και 6 μας υποδεικνύουν ότι, στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους μόνο 2 κλάδοι εμφανίζονται να είναι στάσιμοι, ενώ αντίθετα στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους όλοι οι κλάδοι εκτός από δύο εμφανίζονται να είναι στάσιμοι στο 95% διάστημα εμπιστοσύνης, ενώ οι υπόλοιποι δύο εμφανίζονται να είναι στάσιμοι στο 90% διάστημα εμπιστοσύνης. Έχοντας ως δεδομένο ότι για μικρά μεγέθη δείγματος, όπως στην περίπτωσή μας, οι έλεγχοι για μοναδιαία ρίζα εμφανίζουν ιδιαίτερα χαμηλή δύναμη, προχωρούμε σε έλεγχο για μοναδιαία ρίζα στην panel διάσταση των δεδομένων μας. Με άλλα λόγια, αντιμετωπίζουμε όλες τις αποκλίσεις από το μέσο ποσοστό κέρδους ανά κλάδο ως τμήματα ενός panel και πραγματοποιούμε έλεγχο σε αυτό. Με αυτόν τον τρόπο αυξάνουμε ριζικά το μέγεθος του δείγματος και έτσι και την ισχύ του ελέγχου. Τα αποτελέσματα που περιγράφονται στους Πίνακες 7 και 8 δείχνουν ξεκάθαρα ότι τα δεδομένα μας είναι στάσιμα, και μάλιστα με αρκετή βεβαιότητα, σε όλα τα panel unit root test που χρησιμοποιούμε, τόσο στην περίπτωση του οριακού όσο και στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους.

Στον Πίνακα 5, που ακολουθεί και περιγράφει την οικονομετρική εξέταση της Σχέσης 12 στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους, παρατηρούμε ότι από τους 19 κλάδους της μεταποίησης ο συντελεστής α εμφανίζεται να είναι στατιστικά διάφορος του μηδενός σε 3 κλάδους. Οι κλάδοι αυτοί είναι οι: C13_C15, C17, C24. Αντίστοιχα ο συντελεστής b είναι στατιστικά διάφορος του μηδενός σε 15 κλάδους. Οι τέσσερις κλάδοι στους οποίους ο συντελεστής b είναι στατιστικά ίσος με το μηδέν είναι οι κλάδοι C13_C15, C17, C24, C31_C32. Παρατηρούμε

επίσης ότι ο συντελεστής R^2 είναι υψηλότερος του 50% σε 7 κλάδους και του 40% σε 11 κλάδους. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι η χρήση του αυτοπαλίνδρου σχήματος για να περιγράψουμε την εξέλιξη της απόκλισης του ποσοστού κέρδους κλαδικά από το μέσο ποσοστό κέρδους της μεταποίησης φαίνεται να βρίσκει εμπειρική τεκμηρίωση. Είναι επίσης σημαντικό να τονίσουμε ότι ο συντελεστής b λαμβάνει τιμές αρκετά κοντά στη μονάδα στις περισσότερες των περιπτώσεων με αποτέλεσμα η διαδικασία της εξίσωσης των ποσοστών κέρδους να εμφανίζεται ιδιαίτερα αργή (κάτι που γίνεται εμφανές και από τα αποτελέσματα των ADF tests). Παράλληλα σημειώνουμε ότι ο λόγος $\alpha/(1-b)$ εμφανίζεται στατιστικά ίσος με το μηδέν σε 15 κλάδους. Στατιστικά διαφορετικός του μηδενός εμφανίζεται σε 4 κλάδους και συγκεκριμένα στους κλάδους C13_C15, C17, C22, C24. Και στις τέσσερις περιπτώσεις οι κλάδοι συγκλίνουν σε ποσοστό κέρδους χαμηλότερο του μέσου. Σημειώνουμε ότι ελέγχουμε το λόγο $\alpha/(1-b)$ με Wald test.

Στον Πίνακα 6, που περιγράφει την οικονομετρική εξέταση της Σχέσης 12 στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους, παρατηρούμε ότι ο συντελεστής b είναι στατιστικά ίσος με το μηδέν σε όλους τους κλάδους. Αντίθετα με τον Πίνακα 5, στον Πίνακα 6 παρατηρούμε ότι ο συντελεστής R^2 είναι ιδιαίτερα χαμηλός ή και αρνητικός με αποτέλεσμα η χρήση του αυτοπαλίνδρου σχήματος να μη θεωρείται ικανοποιητική. Με άλλα λόγια, η παρούσα κατάσταση του οριακού ποσοστού κέρδους δεν φαίνεται να εξηγείται από τις παρελθούσες τιμές του. Εξετάζοντας το λόγο $\alpha/(1-b)$ με Wald test, όπως και πριν, παρατηρούμε ότι ο λόγος αυτός εμφανίζεται να είναι στατιστικά ίσος με το μηδέν σε όλους τους κλάδους. Από τα αποτελέσματα αυτά διαπιστώνουμε ότι τα κλαδικά οριακά ποσοστά κέρδους συγκλίνουν στο συνολικό οριακό ποσοστό κέρδους της μεταποίησης.

Συμπερασματικά, στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους διαπιστώσαμε ότι υπάρχει τάση σύγκλισης των ποσοστών κέρδους, το αποτέλεσμα όμως αυτό δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρό για μια σειρά από λόγους. Πρώτον τα ADF test έδειξαν ότι η πλειονότητα των κλάδων δεν εμφανίζει στάσιμες διαφορές του μέσου κλαδικού ποσοστού κέρδους από το συνολικό μέσο ποσοστό κέρδους της μεταποίησης. Δεύτερον, ο συντελεστής b εμφανίζεται στις περισσότερες περιπτώσεις υψηλός, υποδεικνύοντας έτσι μια αργή τάση σύγκλισης. Τρίτον, 4 από τους 19 κλάδους ξεκάθαρα δεν συγκλίνουν στο συνολικό ποσοστό κέρδους. Απ' όλα αυτά διαπιστώνουμε μια μικρή έστω τάση διατήρησης των διαφορικών πο-

σοστών κέρδους (persistence of profit rate differentials). Αντίθετα στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους παρατηρούμε ξεκάθαρη τάση σύγκλισης των ποσοστών κέρδους στο συνολικό οριακό ποσοστό κέρδους της μεταποίησης. Με άλλα λόγια, στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους εκπληρώνονται πλήρως οι προϋποθέσεις: Α) $b_i < |1|$, Β) $\alpha = 0$, και συνεπώς $\frac{\alpha}{1-b} = 0$ που θέσαμε αρχικά.

Στους Πίνακες 9 και 10 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα των Spearman και Kendall tests για την ύπαρξη συσχέτισης στη διαχρονική κατάταξη των κλαδικών ποσοστών κέρδους της μεταποίησης για το μέσο και το οριακό ποσοστό κέρδους αντίστοιχα.

Όπως αναφέραμε στην επισκόπηση της βιβλιογραφίας, αρχικά η μόνη περίπτωση στην οποία απαντάται η χρήση αυτών των στατιστικών μέτρων είναι το άρθρο των Lianos and Droucoroulos (1993). Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν αυτή την απλή στατιστική μέθοδο για τη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της ανταγωνιστικής διαδικασίας, και ειδικά της διακλαδικής εξίσωσης των ποσοστών κέρδους. Από όλες τις στατιστικές μεθόδους που έχουν χρησιμοποιηθεί στη σχετική βιβλιογραφία θεωρούμε ότι η κλασική/μαρξική αντίληψη για «τάση εξίσωσης» («tendential equalization») των κλαδικών ποσοστών κέρδους εκφράζεται με τον καταλληλότερο τρόπο από τις πιθανές εναλλαγές τους στην αναπόφευκτα διατηρούμενη ιεραρχική κατάταξη κατά τη διάρκεια μιας κατάλληλης/ικανής χρονικής περιόδου («over a period of fat and lean years»). Καθώς οι Lianos and Droucoroulos ενδιαφέρονται περισσότερο για τη (στην πραγματικότητα πιο σχετική με την πρόβλεψη της θεωρίας του τέλειου ανταγωνισμού) «σύγκλιση» ή τη διατήρηση μιας όποιας ιεραρχίας («Convergence and hierarchy of industrial profit rates: The case of Greek manufacturing» είναι ο τίτλος του άρθρου τους όπου αναφέρουν ρητά ότι η διαφορά μεταξύ τέλειου ανταγωνισμού και μαρξικής θεωρίας του ανταγωνισμού είναι ότι στον πρώτο τα ποσοστά –οικονομικού– κέρδους συγκλίνουν στο μηδέν, ενώ στη δεύτερη και πάλι συγκλίνουν αλλά σε κάποιο θετικό όριο/τιμή) των κλαδικών ποσοστών κέρδους δεν δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στα ευρήματά τους. Αυτά δείχνουν ότι η περίοδος της δωδεκαετίας (1963-1975) και ακόμη περισσότερο της εικοσιπενταετίας (1963-1988) είναι αρκετή για να εξαφανιστεί η όποια συσχέτιση της ιεραρχίας των ποσοστών κέρδους μεταξύ της αρχικής και της τελικής κατάταξης. Αντίθετα, σε όλες τις υποπεριόδους διάρκειας πέντε ετών αλλά και κατά την περίοδο 1975-1988 οι εναλ-

Πίνακας 5: Τάση εξίσωσης του μέσου ποσοστού κέρδους στη μεταποίηση

Industry	ADF	p value	α	p value	b	p value	R ²	$\alpha/(1-b)$	Std. Err.	p value
C10_C12	-2.337111	0.1725	0.029113	0.1874	0.708326	0.0017	0.436263	0.099814	0.051351	0.0519
C13_C15	-4.295877	0.0054	-0.169213	0.0071	0.306760	0.1547	0.067565	-0.244090	0.023138	0.0000
C16	-2.388087	0.1584	-0.086704	0.0853	0.548731	0.0104	0.304200	-0.192133	0.102931	0.0620
C17	-10.36400	0.0000	-0.199447	0.0000	0.010790	0.9114	-0.061652	-0.201622	0.016049	0.0000
C18	-1.902760	0.3236	0.049407	0.7583	0.816028	0.0000	0.805118	0.268555	0.746313	0.7190
C19	-2.346561	0.1693	0.042804	0.5242	0.482935	0.0435	0.182827	0.082782	0.121112	0.4943
C20	-2.486615	0.1347	-0.026372	0.2743	0.789634	0.0000	0.835143	-0.125362	0.122117	0.3046
C21	-0.389800	0.8904	-0.004484	0.9483	0.851468	0.0000	0.676753	-0.030189	0.478803	0.9497
C22	-2.187632	0.2170	-0.126396	0.0461	0.639620	0.0029	0.400718	-0.350731	0.040861	0.0000
C23	-1.001054	0.7294	0.009863	0.7463	0.837430	0.0001	0.600851	0.060666	0.152325	0.6904
C24	-2.800259	0.0791	-0.091339	0.0135	0.134935	0.4963	-0.031268	-0.105586	0.032909	0.0013
C25	-1.893549	0.3275	0.010233	0.7172	0.702513	0.0004	0.527716	0.034397	0.095445	0.7186
C26	-1.401795	0.5581	0.019525	0.8240	0.812319	0.0000	0.678098	0.104033	0.420175	0.8044
C27	-1.648079	0.4390	-0.000714	0.9737	0.709691	0.0010	0.472575	-0.002459	0.073354	0.9733
C28	-2.638626	0.1039	0.005221	0.7704	0.418922	0.0753	0.133480	0.008985	0.030404	0.7676
C29	-0.705374	0.8181	0.084441	0.5412	0.702715	0.0009	0.476088	0.284041	0.368220	0.4405
C30	-2.195229	0.2143	0.074056	0.3121	0.593434	0.0055	0.352800	0.182150	0.170225	0.2846
C31_C32	-3.416666	0.0242	0.016519	0.6618	0.209951	0.3774	-0.010438	0.020909	0.046916	0.6558
C33	1.289154	0.9973	0.234416	0.1804	1.125609	0.0000	0.886255	-1.866232	2.328157	0.4228

Πίνακας 6: Τάση εξίσωσης του οριακού ποσοστού κέρδους στη μεταποίηση

Industry	ADF	p value	α	p value	b	p value	R ²	$\alpha/(1-b)$	Std. Err.	p value
C10_C12	-2.898663	0.0662	0.039206	0.7462	0.068138	0.7687	-0.056590	0.042073	0.126092	0.7386
C13_C15	-5.117526	0.0009	0.669179	0.3075	-0.288412	0.2464	0.025676	0.519383	0.482219	0.2814
C16	-4.362464	0.0036	-1.828203	0.1195	-0.075325	0.7639	-0.056335	-1.700139	0.963634	0.0777
C17	-9.777109	0.0000	-0.051272	0.8251	-0.044006	0.6857	-0.051340	-0.049111	0.217425	0.8213
C18	-3.861041	0.0099	0.015304	0.9765	0.052375	0.8337	-0.059485	0.016150	0.540535	0.9762
C19	-2.742956	0.0864	0.526088	0.6320	0.361537	0.1399	0.076716	0.823992	1.650705	0.6177
C20	-4.208140	0.0049	-0.112570	0.6793	-0.173162	0.5433	-0.037483	-0.095954	0.229932	0.6764
C21	-5.794645	0.0002	-0.146392	0.5824	-0.347473	0.1546	0.067616	-0.108642	0.192902	0.5733
C22	-3.309799	0.0298	-0.145359	0.3966	0.178270	0.4831	-0.029331	-0.176894	0.194903	0.3641
C23	-4.391638	0.0034	0.007294	0.9708	-0.042759	0.8593	-0.060351	0.006995	0.187902	0.9703
C24	-3.481561	0.0231	0.136807	0.5902	0.098458	0.6631	-0.049580	0.151748	0.279403	0.5871
C25	-3.608128	0.0165	0.111273	0.6665	0.012764	0.9634	-0.062356	0.112712	0.252666	0.6555
C26	-3.724468	0.0131	0.203944	0.5403	0.070317	0.7818	-0.057256	0.219369	0.349300	0.5300
C27	-4.361791	0.0036	-0.169186	0.5938	-0.255116	0.3884	-0.012747	-0.134797	0.248046	0.5868
C28	-4.598381	0.0022	0.093553	0.6816	-0.134847	0.5923	-0.043038	0.082437	0.196596	0.6750
C29	-3.543611	0.0188	-0.583869	0.6654	0.118180	0.6413	-0.047731	-0.662118	1.486065	0.6559
C30	-4.958371	0.0011	0.263359	0.7342	-0.423960	0.1593	0.064875	0.184948	0.529424	0.7268
C31_C32	-6.673922	0.0000	0.027502	0.9407	-0.252713	0.1970	0.045622	0.021954	0.290174	0.9397
C33	-4.831364	0.0020	-28.29348	0.2624	0.231105	0.3835	-0.011718	-36.79758	30.82894	0.2326

Πίνακας 7: Έλεγχοι για μοναδιαία ρίζα, πάνελ, μέσο ποσοστό κέρδους

Null: Unit root (assumes common unit root process)	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Levin, Lin & Chu t*	-14.4680	0.0000	19	335

Null: Unit root (assumes individual common unit root process)	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Im, Pesaran and Shin W-stat	-13.8373	0.0000	19	335
ADF - Fisher Chi-square	231.230	0.0000	19	335
PP - Fisher Chi-square	253.416	0.0000	19	342

Πίνακας 8: Έλεγχοι για μοναδιαία ρίζα, πάνελ, οριακό ποσοστό κέρδους

Null: Unit root (assumes common unit root process)	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Levin, Lin & Chu t*	-3.98486	0.0000	19	333

Null: Unit root (assumes individual unit root process)	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Im, Pesaran and Shin W-stat	-3.95401	0.0000	19	333
ADF - Fisher Chi-square	100.386	0.0000	19	333
PP - Fisher Chi-square	96.8416	0.0000	19	342

Πίνακας 9: Spearman και Kendall tests, μέσο ποσοστό κέρδους

Περίοδος	Spearman's rho	p-values	H0: no correlation	Kendall's tau	p-values	H0: no correlation
1996-2000	0.675439	0.0015	rejected	91	0.0016	rejected
2000-2005	0.458077	0.0527	accepted	63	0.0301	rejected
2005-2010	0.345614	0.1472	accepted	39	0.1837	accepted
2010-2013	0.377193	0.1114	accepted	47	0.1075	accepted
1996-2013	-0.161404	0.5092	accepted	-21	0.4841	accepted

Πίνακας 10: Spearman και Kendall tests, οριακό ποσοστό κέρδους

Περίοδος	Spearman's rho	p-values	H0: no correlation	Kendall's tau	p-values	H0: no correlation
1996-2000	-0.252632	0.2967	accepted	-27	0.3630	accepted
2000-2005	0.442105	0.0581	accepted	59	0.0424	rejected
2005-2010	-0.087719	0.7210	accepted	-7	0.8337	accepted
2010-2013	-0.012281	0.9602	accepted	1	1.0000	accepted
1996-2013	-0.226316	0.3515	accepted	-31	0.2939	accepted

λαγές στην ιεραρχία των κλαδικών ποσοστών κέρδους δεν είναι αρκετές για να υποστηριχθεί στατιστικά ότι υπάρχει τάση για εξίσωσή τους διαχρονικά.

Πιο πρόσφατα οι Bahçe and Eres (2012) χρησιμοποιούν μεταξύ άλλων και τα Spearman και Kendall tests για τον έλεγχο της διατήρησης της ιεραρχίας των ποσοστών κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης στην τουρκική οικονομία για την περίοδο 1981-2001. Οι συγγραφείς βρίσκουν ότι τα (μέσα) κλαδικά ποσοστά κέρδους παρουσιάζουν συστηματικά διατήρηση της ιεραρχίας της αρχικής κατάταξης (του έτους 1981) για κάθε χρόνο μέχρι και το 2000, ακόμη και για τη συνολική περίοδο των είκοσι ετών. Αντίθετα για τα οριακά (επαυξητικά, incremental) κλαδικά ποσοστά κέρδους παρατηρείται από το 1983 μέχρι και το 2000 έντονη αντιστροφή της ιεραρχίας τους ακόμη και από χρόνο σε χρόνο με ελάχιστες εξαιρέσεις και σίγουρα για τη συνολική περίοδο 1983-2000. Και αυτοί οι δύο συγγραφείς αποδίδουν περιορισμένη σημασία σε αυτόν τον έλεγχο και τον χρησιμοποιούν συμπληρωματικά και μόνο με τη γραφική παρουσίαση της διαχρονικής εξέλιξης των (μέσων και οριακών) ποσοστών κέρδους.

Επιστρέφοντας στους Πίνακες 9 και 10, παρατηρούμε ότι οι συντελεστές Spearman και Kendall υποδηλώνουν ότι, όταν επιλέγουμε χρονικά διαστήματα διάρκειας πέντε ετών, δεν είναι καθαρό αν πρέπει ή όχι να απορρίψουμε την υπόθεση μη ύπαρξης συσχέτισης ανάμεσα στην κατάταξη των ποσοστών κέρδους. Αυτό γίνεται εμφανές από το γεγονός ότι στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους (Πίνακας 9) στις περιόδους 1996-2000 και 2000-2005 η ιεραρχία των μέσων ποσοστών κέρδους εμφανίζεται να έχει συσχέτιση ανάμεσα στα αρχικά και στα τελικά έτη. Στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους (Πίνακας

10) η διαπίστωση αυτή φαίνεται να έχει ισχύ μόνο κατά την περίοδο 2000-2005. Σημειώνουμε ότι στις άλλες περιόδους δεν εμφανίζεται συσχέτιση της ιεραρχίας των ποσοστών κέρδους ανάμεσα στο αρχικό και το τελικό έτος.

Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι για σύντομα χρονικά διαστήματα, όπως αυτό της πενταετίας, τουλάχιστον κάποιες φορές η κατάταξη των ποσοστών κέρδους στους κλάδους της μεταποίησης στην αρχή της περιόδου επηρεάζει την τελική κατάταξη. Όπως και στη μελέτη των Lianos and Droucoroulos (1993) για προηγούμενη χρονική περίοδο (1963-1988), το χρονικό διάστημα της πενταετίας δεν φαίνεται να αντιστοιχεί στην περίοδο/κύκλο των «fat and lean years» η οποία απαιτείται για να λειτουργήσει η διαδικασία κατά την οποία εμφανίζεται η τάση εξίσωσης των κλαδικών ποσοστών κέρδους.

Αντίθετα, στην περίπτωση που αντιμετωπίσουμε το σύνολο της περιόδου για την οποία έχουμε διαθέσιμα στοιχεία (1995-2013) ως ενιαίο σύνολο δεν εμφανίζεται συσχέτιση της ιεραρχίας των ποσοστών κέρδους ανάμεσα στα αρχικά και τα τελικά έτη, τόσο στην περίπτωση του μέσου όσο και στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους. Το αποτέλεσμα αυτό τονίζει κατά τη γνώμη μας την επεξηγηματική ικανότητα της θεωρίας του κλασικού/μαρξικού ανταγωνισμού, έναντι άλλων θεωριών, και συγκεκριμένα έναντι θεωριών που τονίζουν τη σημασία και την επικράτηση των ολιγοπωλιακών/μονοπωλιακών καταστάσεων στον σύγχρονο καπιταλισμό.

4.2.2 Περιθώριο κέρδους και λόγος κεφαλαίου/προϊόντος

Έχοντας δείξει γραφικά και οικονομετρικά ότι τα κλαδικά ποσοστά κέρδους διακρίνονται από μια τάση εξίσωσης/σύγκλισης, η δεύτερη υπόθεση που επιθυμούμε να ελέγξουμε αφορά τη θετική συσχέτιση ανάμεσα στο περιθώριο κέρδους και το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο. Ειδικότερα, γνωρίζοντας ότι το περιθώριο κέρδους μπορεί να περιγραφεί από τη σχέση $m=r(K/PQ)$, όπου m το περιθώριο κέρδους, r το ποσοστό κέρδους, K το απόθεμα κεφαλαίου, και PQ το συνολικό προϊόν, και με δεδομένο ότι τα κλαδικά ποσοστά κέρδους γενικά τείνουν να εξισώνονται, τότε διαφορετικοί (μεγαλύτεροι) λόγοι κεφαλαίου/προϊόντος συνεπάγονται διαφορετικά (μεγαλύτερα) περιθώρια κέρδους για κάθε κλάδο της οικονομίας. Η διαφορά αυτή στα περιθώρια κέρδους ανάμεσα στους κλάδους εκλαμβάνεται από τη νεοκλασική θεωρία ως απόδειξη ατέλειας του ανταγωνισμού. Αντίθετα, στη μαρξική θεωρία η απόκλιση αυτή αποτελεί

φυσιολογικό και αναμενόμενο φαινόμενο του ανταγωνισμού και της τάσης για διακλαδική εξίσωση των ποσοστών κέρδους.

Για να ελέγξουμε την υπόθεση ότι τα περιθώρια κέρδους σε κάθε κλάδο είναι ευθέως ανάλογα με το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος για κάθε κλάδο, θα εξετάσουμε διαγραμματικά τη σχέση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές. Στο Διάγραμμα 6 παρατηρούμε ότι η σχέση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές εμφανίζεται να είναι θετική αν και η σχέση αυτή εξαρτάται σημαντικά από την επίπτωση ακραίων τιμών. Πιο συγκεκριμένα, η θετική σχέση ανάμεσα στο περιθώριο κέρδους και στο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος εξαρτάται από την εξαίρεση από το δείγμα των κλάδων C13_C15, C16, C17 και C22. Οι λόγοι για την ειδική αυτή συμπεριφορά των συγκεκριμένων κλάδων εκφεύγουν των ορίων ανάλυσης της παρούσας μελέτης. Κλείνοντας, σημειώνουμε ότι τα δεδομένα προέρχονται από τις ίδιες πηγές με το προηγούμενο μέρος, ενώ αντίστοιχα για την κατασκευή των μεταβλητών έχει ακολουθηθεί όμοια μεθοδολογία.

4.2.3 Μεταβολές στη ζήτηση και μεταβολές του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού

Η τρίτη υπόθεση που επιθυμούμε να ελέγξουμε με βάση τη συζήτηση για τις διαφορετικές θεωρίες του ανταγωνισμού που προηγήθηκε αφορά τη σχέση ανάμεσα στη μεταβλητότητα του περιθωρίου ποσοστού κέρδους και το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος. Υπενθυμίζουμε πως η μαρξική θεωρία προβλέπει ότι η ποσοστιαία μεταβολή στο ποσοστό κέρδους (αλλά και στην τιμή και στο περιθώριο κέρδους) αναμένεται να είναι μικρότερη στους κλάδους με υψηλότερο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της μεταβλητότητας της ζήτησης, με βάση τη μαρξική θεωρία, στους κλάδους αυτούς απορροφάται περισσότερο μέσω μεταβολών στο βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (capacity utilization rate) και άρα στην παραγόμενη ποσότητα, και όχι τόσο μέσω μεταβολών στην τιμή.

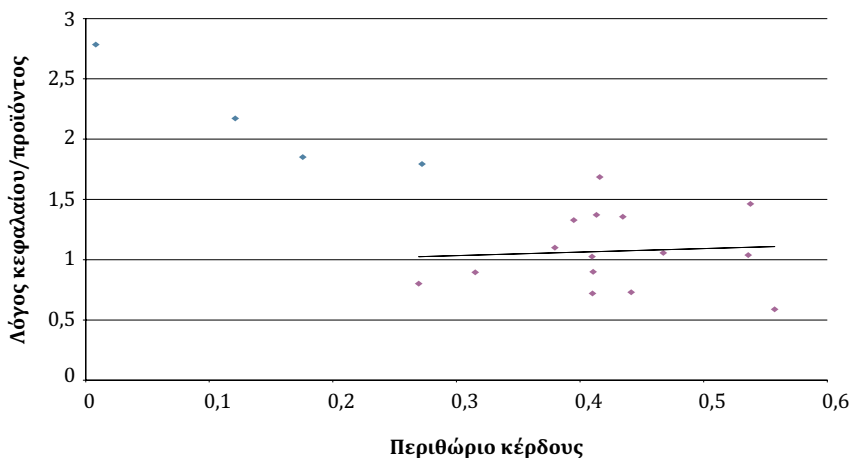
Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγουμε να ελέγξουμε αυτή την υπόθεση είναι να συσχετίσουμε το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος με την τυπική απόκλιση των κλαδικών ποσοστών κέρδους κατά μέσο όρο για την υπό εξέταση περίοδο (1995-2014). Με άλλα λόγια, υποθέτουμε ότι κλάδοι με μεγάλη μεταβλητότητα στο ποσοστό κέρδους θα εμφανίζουν και μεγαλύτερες τυπικές αποκλίσεις του κλαδικού μέσου ποσοστού κέρδους. Συνεπώς, η υπόθεση που θέλουμε να ελέγξουμε είναι

αν υψηλοί λόγοι κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο σχετίζονται με χαμηλές τυπικές αποκλίσεις του ποσοστού κέρδους ανά κλάδο. Στο Διάγραμμα 7 η υπόθεσή μας φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων εμφανίζει μια ξεκάθαρα αρνητική σχέση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές.

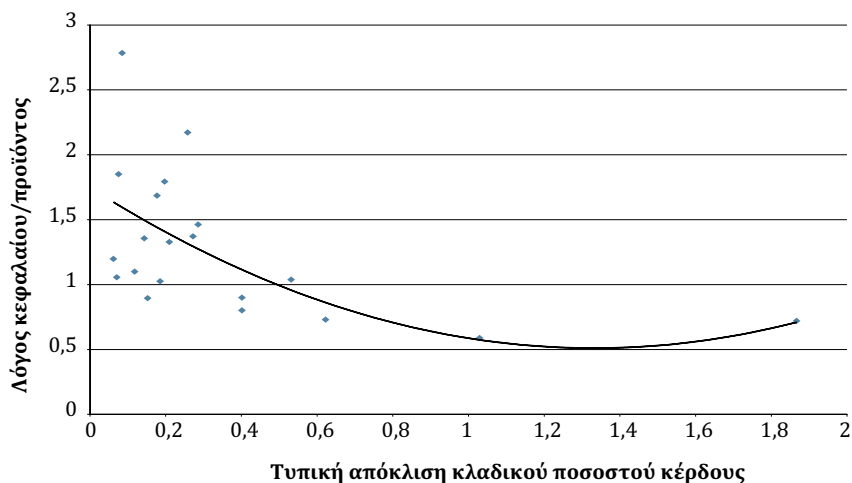
4.3 Συμπεράσματα

Στην ενότητα αυτή εξετάσαμε τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας του διακλαδικού ανταγωνισμού στους κλάδους της μεταποίησης. Γί' αυτόν το σκοπό ακολουθήσαμε τη θεωρητική λογική και τη σχετική μεθοδολογία που έχει αναπτυχθεί στο ζήτημα αυτό κυρίως από τον Shaikh (1980, 2008, 2016). Πιο συγκεκριμένα, προχωρήσαμε στον έλεγχο των παρακάτω υποθέσεων: α) την ύπαρξη ή μη τάσης σύγκλισης/εξίσωσης του μέσου και του οριακού (ρυθμιστικού, επαυξητικού) ποσοστού κέρδους κατά κλάδο με το αντίστοιχο για το σύνολο της μεταποίησης, διαγραμματικά και οικονομετρικά, β) την ύπαρξη ή μη θετικής συσχέτισης ανάμεσα στο περιθώριο κέρδους και το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο, και γ) την ύπαρξη ή μη αρνητικής σχέσης ανάμεσα στη μεταβλητότητα του μέσου ποσοστού κέρδους και το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο.

Διάγραμμα 6: Περιθώριο κέρδους και λόγος κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο (μέσοι όροι 1995-2014)

Διάγραμμα 7: Κεφαλαιοποίηση κλάδων και μεταβλητότητα της κερδοφορίας τους (μέσοι όροι 1995-2014)

Σημειώνουμε ότι για τον έλεγχο αυτών των υποθέσεων χρησιμοποιήσαμε τρεις πλήρως διαφορετικές βάσεις δεδομένων προερχόμενες από τη EUROSTAT, τον OECD και τη βάση δεδομένων EUKLEMS αλλά για λόγους χώρου παρουσιάσαμε μόνο τα αποτελέσματα από την πρώτη πηγή.

Η εμπειρική μελέτη που πραγματοποιήσαμε επιβεβαίωσε σε γενικές γραμμές τις βασικές μαρξικές θέσεις για τον ανταγωνισμό. Συγκεκριμένα, διακρίναμε την ύπαρξη τάσης σύγκλισης των κλαδικών ποσοστών κέρδους, κύρια του οριακού (IROP), την ύπαρξη θετικής σχέσης ανάμεσα στο περιθώριο κέρδους και στο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος, καθώς και την ύπαρξη αρνητικής σχέσης ανάμεσα στη μεταβλητότητα του μέσου ποσοστού κέρδους και στο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο.

5. Εναλλακτικά υποδείγματα για τον ανταγωνισμό

5.1 Πηγή OECD

Ο έλεγχος της σχετικής εγκυρότητας ανάμεσα σε εναλλακτικά υποδείγματα ανταγωνισμού μπορεί να πραγματοποιηθεί και με τη χρήση οικονομετρικών μεθόδων. Μεταξύ άλλων, οι Glick and Ochoa (1988), Ochoa and Glick (1992) και οι Tsaliki and Tsoulfidis (1994, 1998) παρουσιάζουν οικονομετρικές εκτιμήσεις εναλλακτικών υποδειγμάτων του ανταγωνισμού για την αμερικανική και την ελληνική οικονομία αντίστοιχα. Ακολουθώντας τη μεθοδολογία που παρουσιάζουν θα προχωρήσουμε στην εκτίμηση υποδειγμάτων για τον κλασικό, τον νεοκλασικό και τον μετακεϋνσιανό ανταγωνισμό στην ελληνική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, τα τρία υποδείγματα στην εκτίμηση των οποίων θα προχωρήσουμε στη συνέχεια παρουσιάζονται παρακάτω:

Κλασικό

$$\pi = f(c, MP, KSR, ISR) \quad (14)$$

Νεοκλασικό

$$\pi = f(c, CR, MP, BE) \quad (15)$$

Μετακεϋνσιανό

$$\pi = f(c, CR, MP, BE, GD, IKOR) \quad (16)$$

Όπου κοινή εξαρτημένη μεταβλητή και στα τρία υποδείγματα είναι η μεταβλητή π , ο λόγος κερδών/κεφαλαίου (ποσοστό κέρδους),⁹ ενώ ανεξάρτητες μεταβλητές είναι οι ακόλουθες: c ένας σταθερός όρος, CR ο δείκτης συγκέντρωσης

9. Επιλέγουμε το ποσοστό κέρδους αντί του περιθωρίου κέρδους που χρησιμοποιείται

της απασχόλησης (πηγή: EUROSTAT), *MP* ο δείκτης διείσδυσης των εισαγωγών στην εγχώρια οικονομία (πηγή: OECD και EUKLEMS), *BE* ο δείκτης φραγμών εισόδου («barriers to entry») στην αγορά (πηγή: OECD), *KSR* ο λόγος κεφαλαίου/προϊόντος (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και EUKLEMS), *ISR* ο λόγος ενδιάμεσων εισροών/προϊόντος (πηγή: EUKLEMS), *GD* ο δείκτης μεταβολής της ζήτησης (πηγή: EUKLEMS), *IKOR* ο λόγος της μεταβολής του κεφαλαίου, δηλαδή των επενδύσεων, προς τη μεταβολή του προϊόντος (πηγή: OECD και EUKLEMS). Ειδικότερα, χρησιμοποιούμε στοιχεία για 23 διψήφιους κλάδους της μεταποίησης με βάση την κλαδική κατηγοριοποίηση ESA95-ISIC REV. 3 με μέγιστο διάστημα τα έτη 1980 έως 2007.

Η εκτίμηση των υποδειγμάτων θα γίνει αξιοποιώντας το γεγονός ότι τα δεδομένα που χρησιμοποιούμε έχουν τη δομή ενός πάνελ, δηλαδή ότι πέρα από την κλαδική διάσταση εμφανίζουν για κάθε κλάδο ξεχωριστά και χαρακτηριστικά χρονοσειρών. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιούμε δύο εκτιμητές, τον εκτιμητή σταθερών αποτελεσμάτων (fixed effects) και τον εκτιμητή γενικευμένων ελαχίστων τετραγώνων (random effects GLS). Σημειώνουμε ότι με τη μέθοδο πάνελ αξιοποιούμε πέρα από την κλαδική διάσταση και τη διάσταση του χρόνου προσθέτοντας στην εκτίμηση του υποδείγματος ψευδομεταβλητές (dummy variables) για κάθε έτος. Σημειώνουμε επίσης ότι η χρήση του εκτιμητή γενικευμένων ελαχίστων τετραγώνων δίνει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουμε την ύπαρξη πιθανής αυτοσυσχέτισης και ετεροσκεδαστικότητας. Σημειώνουμε τέλος ότι σε όλες τις περιπτώσεις η εκτίμηση των διαφορετικών υποδειγμάτων γίνεται με χρήση των εκτιμητών Huber/White για την αντιμετώπιση πιθανής ετεροσκεδαστικότητας στα κατάλοιπα. Όλες οι μεταβλητές είναι σε τρέχουσες τιμές.

5.1.1 Κλασικό υπόδειγμα: Αποτελέσματα

Το κλασικό υπόδειγμα σχετίζει την κερδοφορία, την οποία προσεγγίζουμε μέσα από την μεταβλητή π = καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα και μεικτό εισόδημα προς απόθεμα κεφαλαίου, με το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος (*KSR*), το λόγο ενδιάμεσων εισροών/προϊόντος (*ISR*) και το λόγο εισαγωγών προς προϊόν (*MP*). Συνεπώς, υποθέτοντας ότι οι μεταβλητές σχετίζονται προσθετικά, η σχέση που εκτιμούμε είναι η ακόλουθη:

στη βιβλιογραφία. Τα δύο διαφορετικά μέτρα κερδοφορίας μας δίνουν παραπλήσια αποτελέσματα.

$$\pi = c + \beta_1 MP + \beta_2 KSR + \beta_3 ISR + \varepsilon \quad (17)$$

Με βάση την κλασική θεωρία αναμένουμε ότι ο σταθερός όρος είναι θετικός και στατιστικά σημαντικός, καθώς εκφράζει από τη μια την ύπαρξη ενός θετικού κέρδους και από την άλλη την τάση εξίσωσης του μέσου ποσοστού κέρδους ανάμεσα στους διάφορους κλάδους. Αντίστοιχα, ο λόγος κεφαλαίου/προϊόντος αναμένεται να έχει από ουδέτερη έως αρνητική σχέση με την κερδοφορία, καθώς ένας υψηλότερος λόγος κεφαλαίου/προϊόντος πιθανόν να οδηγήσει έστω και παροδικά, *ceteris paribus*, σε ένα χαμηλότερο ποσοστό κέρδους λόγω υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου, ενώ η θεωρία μονοπωλιακού κεφαλαίου προβλέπει θετική σχέση λόγω της υποτιθέμενης μεγαλύτερης δύναμης αγοράς των κλάδων με υψηλότερο λόγο κεφαλαίου/προϊόντος. Αντίθετα, ο λόγος ενδιάμεσων εισροών προς προϊόν αναμένουμε να έχει αρνητική σχέση με την κερδοφορία, καθώς η μικρότερη χρήση ενδιάμεσων εισροών σχετίζεται με αποτελεσματικότερες τεχνολογίες παραγωγής και άρα με τη δυνατότητα μεγαλύτερης κερδοφορίας. Τέλος, ο λόγος εισαγωγών προς προϊόν και εισαγωγές αναμένουμε να σχετίζεται αρνητικά με την κερδοφορία, καθώς λιγότερες εισαγωγές ασκούν μικρότερη πίεση στην κερδοφορία των εγχώριων επιχειρήσεων.

Στη δεύτερη και την τρίτη στήλη του Πίνακα 11 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης του κλασικού υποδείγματος. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το μοντέλο που εκτιμούμε συμπεριφέρεται σε μεγάλο βαθμό με τρόπο που αναμέναμε. Πιο συγκεκριμένα, ο λόγος κεφαλαίου/προϊόντος εμφανίζεται συστηματικά αρνητικός και στατιστικά σημαντικός. Το αποτέλεσμα αυτό υποδεικνύει ότι υπάρχει αρνητική σχέση ανάμεσα στο ποσοστό κέρδους και στο λόγο κεφαλαίου προς προϊόν. Σημειώνουμε ότι το αναμενόμενο αποτέλεσμα σύμφωνα με την τάση εξίσωσης των κλαδικών ποσοστών κέρδους θα ήταν ένας μη στατιστικά σημαντικός συντελεστής, αλλά σε κάθε περίπτωση δεν επιβεβαιώνεται η θετική σχέση έντασης κεφαλαίου και κερδοφορίας που θα ανέμενε η θεωρία μονοπωλιακού κεφαλαίου. Οι υπόλοιπες μεταβλητές και συγκεκριμένα ο λόγος ενδιάμεσων εισροών προς προϊόν (*ISR*) και οι εισαγωγές (*MP*) εμφανίζουν επίσης το πρόσημο που αναμέναμε, δηλαδή αρνητικό, και είναι και οι δύο στατιστικά σημαντικές. Έχει σημασία να τονίσουμε ότι ο σταθερός όρος εμφανίζεται θετικός και στατιστικά σημαντικός. Τέλος, σημειώνουμε ότι η εκτίμηση με τη μέθοδο *fixed effects* εμφανίζει συντελεστή $R^2 = 32\%$.

5.1.2 Νεοκλασικό υπόδειγμα: Αποτελέσματα

Το νεοκλασικό υπόδειγμα σχετίζει την κερδοφορία (π) με το βαθμό συγκέντρωσης (CR), το λόγο εισαγωγών προς προϊόν (MP) και ένα δείκτη που αντιπροσωπεύει τα εμπόδια εισόδου στην αγορά (BE). Συνεπώς, υποθέτοντας ότι η σχέση ανάμεσα στις μεταβλητές είναι προσθετική, η σχέση που εκτιμούμε είναι η ακόλουθη:

$$\pi = c + \beta_1 CR + \beta_2 MP + \beta_3 BE + \varepsilon \quad (18)$$

Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, ο ανταγωνισμός υπό «κανονικές συνθήκες» εξισώνει τα ποσοστά κέρδους. Κατά συνέπεια, αποκλίσεις ανάμεσα στα ποσοστά κέρδους, σύμφωνα με αυτήν την οπτική, μπορεί να προέρχονται μόνο από ατέλειες του ανταγωνισμού, ατέλειες που οδηγούν συνεπώς στη δημιουργία μονοπωλιακών συνθηκών στην αγορά. Οι Glick and Ochoa (1988) και Ochoa and Glick (1992) σημειώνουν ότι το βασικό νεοκλασικό υπόδειγμα επικεντρώνει στις τρεις μεταβλητές που ήδη αναφέραμε πιο πάνω ως τις βασικές παραμέτρους δημιουργίας μονοπωλιακών συνθηκών στην αγορά. Κατά συνέπεια, αναμένουμε ότι ο βαθμός συγκέντρωσης σε έναν κλάδο θα έχει θετική επίπτωση στην κερδοφορία, όπως επίσης θετική επίπτωση θα έχει και η ύπαρξη φραγμών εισόδου στην αγορά. Αντίθετα, το άνοιγμα της αγοράς στον διεθνή ανταγωνισμό αναμένουμε να έχει αρνητική επίπτωση στην κερδοφορία.

Στην τέταρτη και την πέμπτη στήλη του Πίνακα 11 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης του νεοκλασικού υποδείγματος. Όπως είναι εμφανές, τα οικονομετρικά αποτελέσματα είναι ιδιαίτερα φτωχά, καθώς η κεντρική μεταβλητή του υποδείγματος, ο δείκτης συγκέντρωσης (CR), δεν εμφανίζεται στατιστικά σημαντικός κατά την εκτίμηση με *fixed effects* παρά μόνο κατά την εκτίμηση με *random effects GLS* όπου κάνουμε διόρθωση για ετεροσκεδαστικότητα και αυτοσυσχέτιση. Σημειώνουμε ότι η μεταβλητή για το λόγο εισαγωγών προς προϊόν (MP) εμφανίζεται στατιστικά σημαντική και έχοντας το αναμενόμενο πρόσημο. Αντίθετα η μεταβλητή για τα εμπόδια εισόδου στην αγορά (BE) δεν εμφανίζεται στατιστικά σημαντική. Σημειώνουμε ότι ο δείκτης για τα εμπόδια εισόδου στην αγορά είναι κοινός για όλους τους κλάδους και έτσι δεν μπορεί να εκτιμηθεί οικονομετρικά παρά μόνο στην περίπτωση ενός πάνελ εκτιμημένου με τη μέθοδο *pooled GLS*. Σημειώνουμε τέλος ότι, όπως είναι προφανές, το νεοκλασικό υπόδειγμα εμφανίζεται σαφώς κατώτερο ως προς την ικανότητά του να εξηγεί την κερδοφορία από το αντίστοιχο κλασικό υπόδειγμα.

Πίνακας 11: Εκτίμηση υποδειγμάτων

Variables	Classical [FE]	Classical [GLS]	Neoclassical [FE]	Neoclassical [GLS]	Post-Keynesian [FE]	Post-Keynesian [GLS]
Capital-output ratio	-0,0751*	-0,0904***				
	(-1,94)	(-12,04)				
Intermediate inputs-output ratio	-0,131**	-0,0289**				
	(-2,27)	(-2,27)				
Imports penetration	-0,00333***	-0,00247***	-0,00811***	-0,00321***	-0,00694***	-0,00264***
	(-4,91)	(-3,60)	(-8,44)	(-5,52)	(-6,51)	(-6,69)
Concentration ratios			0,1	0,104***	0,0825	0,106***
			(-1,35)	(-3,59)	(-0,97)	(-4,57)
Barriers to entry			0	0,0589	0	0,0378
				(-0,58)		(-0,35)
Output growth rate					0,297***	0,232***
					(-4,27)	(-7,53)
Incremental capital-output ratio					0,000179**	0,0000319
					(-2,08)	(-0,65)
Constant	0,755***	0,507***	0,276***	0,11	0,246***	0,112
	(-6,38)	(-13,34)	(-11,63)	(-0,7)	(-9,07)	(-0,67)
Time Dummies	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Observations	616	616	220	220	217	217
Adjusted R ²	0,319		0,308		0,34	

statistics in parentheses

* p<0,10, ** p<0,05, *** p<0,01

5.1.3 Μετακεϋνσιανό υπόδειγμα: Αποτελέσματα

Το μετακεϋνσιανό υπόδειγμα σχετίζει την κερδοφορία (π) με το βαθμό συγκέντρωσης (CR), το λόγο εισαγωγών προς προϊόν (MP), το δείκτη εμποδίων εισόδου στην αγορά (BE), το δείκτη μεταβολής της ζήτησης (GD), και το δείκτη επενδύσεων προς τη μεταβολή του προϊόντος ($IKOR$). Όπως είναι προφανές, το μετακεϋνσιανό υπόδειγμα αποτελεί τροποποίηση του νεοκλασικού υποδείγματος, το οποίο περιλαμβάνεται στο σύνολό του ως υποπερίπτωση, με την προσθήκη δύο ακόμα μεταβλητών: της μεταβολής της ζήτησης και της μεταβολής του κεφαλαίου ως προς τη μεταβολή του προϊόντος. Συνεπώς, υποθέτοντας ότι η σχέση ανάμεσα στις μεταβλητές είναι προσθετική, όπως και στα δύο προηγούμενα υποδείγματα, η σχέση που εκτιμούμε είναι η ακόλουθη:

$$\pi = c + \beta_1 CR + \beta_2 MP + \beta_3 BE + \beta_4 GD + \beta_5 IKOR + \varepsilon \quad (19)$$

Τα μετακεϋνσιανά οικονομικά αποτελούν ένα ευρύ πεδίο χωρίς ένα σαφώς καθορισμένο θεωρητικό σχήμα για τον ανταγωνισμό. Κεντρικό στοιχείο σε αυτή τη σχολή αποτελεί η απόδοση κεντρικής σημασίας στη ζήτηση και συγκεκριμένα στη σχέση ανάμεσα στη μεταβολή της ζήτησης και τη μεταβολή των επενδύσεων. Σε αυτό το σημείο διαχωρίζονται τόσο από τα κλασικά όσο και από τα νεοκλασικά οικονομικά υποδείγματα τα οποία δίνουν έμφαση στην κερδοφορία. Οι Glick and Ochoa (1988) υποδεικνύουν τις πέντε μεταβλητές που παραθέσαμε παραπάνω ως ένα ενδεικτικό σχήμα για την εξήγηση της κερδοφορίας μέσω ενός μετακεϋνσιανού υποδείγματος. Πέρα από τις μεταβλητές που έως τώρα έχουμε εξετάσει στο νεοκλασικό υπόδειγμα, σημειώνουμε ότι η μεταβολή της ζήτησης (GD) αναμένουμε να έχει θετική επίπτωση στην κερδοφορία. Αντίστοιχα θετική αναμένουμε και την επίπτωση της μεταβλητής ($IKOR$).

Στην έκτη και την έβδομη στήλη του Πίνακα 11 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης του μετακεϋνσιανού υποδείγματος. Όπως παρατηρούμε, τα αποτελέσματα δεν φαίνεται να υποστηρίζουν με ισχυρό τρόπο το μετακεϋνσιανό υπόδειγμα, καθώς αφενός οι μεταβλητές οι οποίες είναι κοινές με το νεοκλασικό μοντέλο διατηρούν την ίδια συμπεριφορά και αφετέρου γιατί η μεταβλητή για τη μεταβολή του κεφαλαίου προς τη μεταβολή του προϊόντος ($IKOR$) εμφανίζεται στατιστικά σημαντική μόνο κατά την εκτίμηση με fixed effects. Η μεταβλητή για τη ζήτηση (GD) εμφανίζεται στατιστικά σημαντική με συστηματικό τρόπο.

Πίνακας 12: Εκτίμηση υποδειγμάτων (2009-2013)

	(1) Classical [FE]	(2) Classical [GLS]	(3) Neoclassical [FE]	(4) Neoclassical [GLS]	(5) Post- Keynesian [FE]	(6) Post- Keynesian [GLS]
ksr	-0.354*** (0.000)	-0.416*** (0.000)				
isr	-1.261*** (0.000)	-1.024*** (0.000)				
mp	-0.375 (0.351)	-0.0323 (0.941)	-0.365 (0.440)	-0.292 (0.506)	-0.553 (0.208)	-0.429 (0.264)
cr			-0.136 (0.104)	-0.122 (0.095)	-0.145 (0.051)	-0.140 (0.063)
be			0 (.)	-0.321 (0.610)	0 (.)	-0.285 (0.644)
gd					-0.0105 (0.902)	0.0278 (0.196)
ikor					-0.0970 (0.650)	-0.0867 (0.707)
_cons	1.303*** (0.000)	1.230*** (0.000)	0.357*** (0.001)	0.660 (0.318)	0.518 (0.468)	0.484 (0.427)
Time Dummies	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
N	92	92	91	91	89	89
adj. R2	0.610		0.297		0.291	

p-values in parentheses

* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

5.2 Παράρτημα: Πηγή EUROSTAT

Έχοντας ως δεδομένο την πολλαπλότητα των πηγών από τις οποίες αντλήσαμε τα στοιχεία για τον υπολογισμό του Πίνακα 11, στον οποίο εκτιμήσαμε εναλλακτικά υποδείγματα για τον ανταγωνισμό, επιλέγουμε να υπολογίσουμε τον συγκεκριμένο πίνακα εκ νέου χρησιμοποιώντας δεδομένα αποκλειστικά από την EUROSTAT, με εξαίρεση το δείκτη φραγμού εισόδου τον οποίο και λαμβάνουμε εκ νέου από τον OECD. Οι ονομασίες των μεταβλητών και η μεθοδολογία υπολογισμού παραμένουν ως έχουν. Αντίθετα όμως η χρονική περίοδος περιορίζεται στα έτη 2009-2013. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 12 και, όπως γίνεται άμεσα αντιληπτό, δεν διαφέρουν ουσιαστικά από αυτά του Πίνακα 11, με τη διαφορά της σημαντικής αύξησης (διπλασιασμού) στο R^2 του κλασικού υποδείματος από 31% σε 61%. Το γεγονός αυτό ενισχύει την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων που έχουμε παρουσιάσει μέχρι τώρα.

6. Συμπεράσματα

Στη μελέτη αυτή αναλύσαμε την προσέγγιση της νεοκλασικής, της μετακε-
ύνσιανής, της κλασικής/μαρξικής και της σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαί-
ου στο ζήτημα της διάρθρωσης της σύγχρονης συνολικής οικονομίας από την
άποψη του ανταγωνιστικού της χαρακτήρα ή της διαμόρφωσης και επικράτησης
ολιγοπωλιακής ή/και μονοπωλιακής δομής σε διακλαδικό και ενδοκλαδικό επί-
πεδο. Εξετάζοντας κάθε σχολή ξεχωριστά, διακρίναμε τις εκτιμήσεις και τις προ-
βλέψεις κάθε θεωρητικής σχολής για την εικόνα μιας σύγχρονης καπιταλιστικής
οικονομίας και ειδικότερα του παραγωγικού της πυρήνα, της μεταποίησης. Κα-
τόπιν, με βάση τη θεωρητική και εμπειρική βιβλιογραφία στο θέμα του ανταγω-
νισμού, προχωρήσαμε στην εξέταση τριών βασικών μαρξικών προβλέψεων για
τα φαινόμενα του διακλαδικού ανταγωνισμού.

Η πρώτη και σημαντικότερη αφορά την πρόβλεψη ότι τα ποσοστά κέρδους
διαχρονικά («over a period of fat and lean years») παρουσιάζουν τάση εξίσωσης.
Για τον έλεγχο αυτής της υπόθεσης ειδικότερα χρησιμοποιήσαμε τρεις διαφορε-
τικές βάσεις δεδομένων για κέρδη, απόθεμα κεφαλαίου και επενδύσεις.

α) EUROSTAT (1995-2014) (κέρδη, απόθεμα κεφαλαίου, επενδύσεις)

β) OECD STAN (1980-2007) (κέρδη, επενδύσεις), ΕΛΣΤΑΤ (απόθεμα κεφαλαίου)

γ) EUKLEMS (1980-2007) (κέρδη), ΕΛΣΤΑΤ (απόθεμα κεφαλαίου), OECD STAN
(επενδύσεις)

Για την πρώτη βάση δεδομένων¹⁰ παρουσιάσαμε:

α) τη γραφική απεικόνιση της διαχρονικής συμπεριφοράς του μέσου (ROP) και

10. Για τεχνικούς και άλλους λόγους, στη μελέτη αυτή παρουσιάσαμε μόνο τα αποτε-
λέσματα από την πρώτη πηγή δεδομένων. Τα σχετικά αποτελέσματα από τις άλλες δύο
πηγές δεδομένων, τα οποία είναι σχεδόν ταυτόσημα με αυτά της πρώτης πηγής, είναι
διαθέσιμα από τους συγγραφείς.

του οριακού-επαυξητικού-ρυθμιστικού (IROP) κλαδικού ποσοστού κέρδους συνολικά και ως απόκλιση από το μέσο. Η διαπλοκή τους και οι παρατηρούμενες μεταβολές στην ιεραρχία τους (crisscrossing) υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό την κλασική/μαρξική αντίληψη για εξισωτική τάση τους διαχρονικά, πολύ δε περισσότερο αποκλείουν την ύπαρξη κλάδων (ολιγοπωλιακών ή μονοπωλιακών) οι οποίοι έχουν οριστικά απαλλαγεί από τους καταναγκασμούς του ανταγωνισμού.

β) την οικονομετρική διερεύνηση που μας δείχνει ότι το μέσο ποσοστό κέρδους δεν εμφανίζεται στάσιμο ως χρονοσειρά, παρά μόνο αν θεωρήσουμε το σύνολο των κλάδων ως ένα πάνελ. Αντίθετα, στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους παρατηρούμε ότι στη μεγάλη τους πλειονότητα οι χρονοσειρές κατά κλάδο, και φυσικά στην πάνελ διάσταση, είναι στάσιμες. Εξετάζοντας τις αποκλίσεις των κλαδικών ποσοστών κέρδους από το συνολικό ποσοστό κέρδους της μεταποίησης παρατηρούμε ότι το οριακό ποσοστό κέρδους προσεγγίζει με καλύτερο τρόπο από το μέσο ποσοστό κέρδους τη συμπεριφορά που αναμένουμε με βάση τη μαρξική θεωρία για τον ανταγωνισμό. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνουμε ότι στην περίπτωση του οριακού ποσοστού κέρδους κανένας κλάδος δεν συγκλίνει σε επίπεδο υψηλότερο ή χαμηλότερο του συνολικού οριακού ποσοστού κέρδους της μεταποίησης, κάτι το οποίο δεν ισχύει στην περίπτωση του μέσου ποσοστού κέρδους.

γ) τον έλεγχο σύμφωνα με τα Spearman-Kendall tests για τη διατήρηση της ιεραρχίας των κλαδικών ποσοστών κέρδους (μέσων και επαυξητικών-οριακών) σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Λίγο μεγαλύτερες από πενταετείς περιόδους φαίνεται να είναι αρκετά μεγάλες ώστε να ανατρέπεται η ιεραρχία του έτους βάσης στα μέσα κλαδικά ποσοστά κέρδους και ιδίως στα οριακά-επαυξητικά κλαδικά ποσοστά κέρδους. Κατά τη γνώμη μας, αυτή η συμπεριφορά αντιστοιχεί με τον πλέον δόκιμο τρόπο στην πρόβλεψη για «tendential equalization» των ποσοστών κέρδους μέσα από μια διαδικασία που περιγράφεται ως «turbulent regulation».

Η δεύτερη πρόβλεψη της κλασικής/μαρξικής θεωρίας του καπιταλιστικού ανταγωνισμού διακλαδικά αφορά την πρόβλεψη ότι ο λόγος κεφαλαίου/προϊόντος και το περιθώριο κέρδους των διαφόρων κλάδων θα σχετίζονται θετικά. Χρησιμοποιώντας τις ίδιες τρεις βάσεις δεδομένων, εξετάσαμε διαγραμματικά τη

συσχέτιση ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές. Τα αποτελέσματα του ελέγχου που πραγματοποιήσαμε τείνουν να επιβεβαιώνουν την κλασική/μαρξική θέση.

Η τρίτη υπόθεση που εξετάσαμε αφορά την πρόβλεψη ότι διαχρονικά η ποσοστιαία μεταβολή στις τιμές, στα περιθώρια κέρδους και επομένως και στα ποσοστά κέρδους αναμένεται να είναι μικρότερη στους κλάδους με υψηλότερο λόγο κεφαλαίου-προϊόντος, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της μεταβλητότητας της ζήτησης, με βάση την κλασική και μαρξική θεωρία, απορροφάται μέσω μεταβολών στην ποσότητα και όχι μέσω μεταβολών στην τιμή. Ο τρόπος που επιλέξαμε να ελέγξουμε αυτή την υπόθεση ήταν να συσχετίσουμε το λόγο κεφαλαίου/προϊόντος με την τυπική απόκλιση του ποσοστού κέρδους για κάθε κλάδο διαγραμματικά. Τα αποτελέσματα και από τις τρεις βάσεις δεδομένων δείχνουν να επιβεβαιώνουν τη σχέση αυτή, καθώς υψηλοί λόγοι κεφαλαίου/προϊόντος κατά κλάδο σχετίζονται με χαμηλή μεταβλητότητα, δηλαδή χαμηλές τυπικές αποκλίσεις διαχρονικά του ποσοστού κέρδους ανά κλάδο.

Επίσης, προχωρήσαμε σε οικονομετρική εκτίμηση του κλασικού, νεοκλασικού και μετακευνσιανού υποδείγματος ανταγωνισμού, όπως αυτά περιγράφονται στη σχετική βιβλιογραφία με εξαρτημένη μεταβλητή τα κλαδικά ποσοστά κέρδους. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το κλασικό υπόδειγμα συμπεριφέρεται με τον τρόπο που αναμενόμε, ενώ αντίθετα τόσο το νεοκλασικό όσο και το μετακευνσιανό παρουσιάζουν προβλήματα. Ειδικότερα, ενώ στο κλασικό υπόδειγμα όλες οι κύριες μεταβλητές εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές και έχοντας το αναμενόμενο πρόσημο, δεν ισχύει το ίδιο για τα υπόλοιπα δύο υποδείγματα. Παρά τη διαπίστωση αυτή, η οποία μας δίνει μια πρώτη δυνατότητα ώστε να σημειώσουμε ότι το κλασικό υπόδειγμα διαθέτει υψηλότερη εσωτερική συνοχή και επεξηγηματική ικανότητα, θέλουμε να τονίσουμε το ελλείπον της άσκησης αυτής τόσο στη διατύπωση των υποδειγμάτων, όσο και στην επάρκεια των στοιχείων. Σε κάθε περίπτωση, ο υπολογισμός των υποδειγμάτων με τα πρόσφατα στοιχεία της EUROSTAT στο σχετικό παράρτημα (βλ. Ενότητα 5.2) υποστηρίζει περισσότερο την επεξηγηματική ικανότητα του κλασικού/μαρξικού υποδείγματος.

Βιβλιογραφία

- Bahce, S. and Eres, B. (2012). "Components of differential profitability in a classical/marxian theory of competition: A case study of turkish manufacturing", in Moudud, J.K., Bina, C. and Mason, P.L. (eds), *Alternative Theories of Competition: Challenges to Orthodoxy*, London: Routledge.
- Bahçe, S. and Eres, B. (2013). "Competing paradigms of competition: Evidence from turkish manufacturing", *Review of Radical Political Economics*, 45 (2), pp. 201-224.
- Bain, J.S. (1951). "Relation of profit rate to industrial concentration, american manufacturing, 1936-40", *Quarterly Journal of Economics*, 65 (3), pp. 293-324.
- Baran, P. and Sweezy, P. (1966). *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*, New York: Monthly Review Press.
- Botwinick, H. (1993). *Persistent Inequalities: Wage Disparity under Capitalist Competition*, Princeton: Princeton University Press.
- Brozen, Y. (1971). "Bain's concentration and rates of return revisited", *Journal of Law and Economics*, 14, pp. 351-369.
- Clifton, J.A. (1977). "Competition and the evolution of the capitalist mode of production", *Cambridge Journal of Economics*, 1 (2), pp. 137-151.
- Demsetz, H. (1973). "Industry structure, market rivalry, and public policy", *The Journal of Law & Economics*, 16 (1), pp. 1-9.
- Droucopoulos, V. and Lianos, T.P. (1993). "The persistence of profits in the Greek manufacturing industry (1963-88). *International Review of Applied Economics* 7 (2), pp. 163-176.
- Duménil, G. and Lévy, D. (1993). *The economics of the profit rate: Competition, crises, and historical tendencies in capitalism*, Aldershot, Hants, England Brookfield, Vt: Edward Elgar.
- Duménil, G. and Lévy, D. (2002). "The field of capital mobility and the gravitation of profit rates (USA 1948-2000)", *Review of Radical Political Economics*, 34 (4), pp. 417-436, December.

- Eichner, A. (1986). *Toward a New Economics: Essays in Post-Keynesian and Institutional Theory*, London: Macmillan.
- Foster, J.B. (1986). *The Theory of Monopoly Capitalism*, New York: Monthly Review Press.
- Glick, M. (1985). "Monopoly or competition in the U.S. economy?", *Review of Radical Political Economics*, 17 (4), pp. 121-127.
- Glick, M. and Ehrbar, H. (1988). "Profit rate equalization in the U.S. and Europe: An econometric investigation", *European Journal of Political Economy*, 4 (1), pp. 179-201.
- Glick, M. and Ochoa, E.M. (1988). "Competing micro economic theories of industrial profits: An empirical approach", Economics Working Paper Archive, Levy Economics Institute, March.
- Glick, M. and Ochoa, E.M. (1990). "Classical and Neoclassical elements in industrial organization", *Eastern Economic Journal*, vol. XVI (3).
- Glick, M., Ochoa, E.M. and Ehrbar, H. (1987, December). "*Competing micro economic theories of industrial profits: An empirical approach*", Working Paper, New School for Social Research, New York.
- Kalecki, M. (1939). *Essays in the Theory of Economic fluctuations*, London: Allen and Unwin.
- Kalecki, M. (2013). *Theory of Economic Dynamics: An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*, London, New York: Routledge.
- Lianos, T.P. and Droucopoulos, V. (1993). "Convergence and hierarchy of industrial profit rates: The case of Greek manufacturing" *Review of Radical Political Economics*, 25 (2), pp. 67-80.
- Μανιάτης, Θ., Τσαλίκη, Π. και Τσουλιφίδης, Λ. (1999). *Ζητήματα Πολιτικής Οικονομίας: Η περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Mann, M. (1966). "Seller concentration, barriers to entry and rates of return in thirty industries 1950-60", *Review of Economics and Statistics*, 48, pp. 296-307.
- Marx, K. (1849). *Wage Labor and Capital*, Moscow: Progress Publishers, 1968.
- Marx, K. (1857). *Grundrisse*, New York: Penguin, 1973.
- Marx, K. (1867). *Capital, Volume I*, New York: Penguin, 1976.
- Marx, K. (1894). *Capital, Volume III*, New York: Penguin, 1981.
- Marx, K. (1971). *Theories of Surplus Value*, Moscow: A Progress Publishers.
- Mill, J.S. (1965). *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume II – The Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy (Books I-II)*, Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan.

- Mueller, D.C. (1986). *Profits in the Long Run*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mueller, D.C. (1990). *The Dynamics of company profits*, Cambridge: A Cambridge University Press.
- Ochoa, E.M. and Glick, M. (1992). "Competing microeconomic theories of industrial profit: An empirical approach", in Milberg, W. (ed.), *The Megacorp and Macrodynamics: Essays in Memory of Alfred Eichner*, New York: Sharpe.
- Reynolds, P.J. (1984). "An empirical analysis of the degree of monopoly theory of distribution", *Bulletin of Economic Research*, 36 (1), pp. 59-84, May.
- Ricardo, D. (1971). *Principles of Political Economy and Taxation (Classics)*, Penguin Books Ltd.
- Semmler, W. (1982). "Competition, monopoly, and differentials of profit rates: Theoretical consideration and empirical evidence", *Review of Radical Political Economics*, 13 (4), pp. 39-52.
- Semmler, W. (1983). "Competition, monopoly, and differentials of profit rates: A reply", *Review of Radical Political Economics* 15 (4), pp. 92-99.
- Semmler, W. (1984). "Marx and Schumpeter on competition, transient surplus profit and technical change", *Economic Appliquee*, 37 (3/4), pp. 419-455.
- Shaikh, A. (1980). "Marxian competition versus perfect competition: Further comments on the so-called choice of technique", *Cambridge Journal of Economics*, 4 (1), pp. 75-83, March.
- Shaikh, A. (1982). "Neo-Ricardian economics: A wealth of algebra, a poverty theory", *Review of Radical Political Economics*, 14 (2).
- Shaikh, A. (1997). "The stock market and the corporate sector: A profit-based approach". *Macroeconomics*, EconWPA, November.
- Shaikh, A. (2008). "Competition and Industrial Rates of Return", in Arestis, P. and Eatwell, J. (eds), *Issues in Finance and Industry: Essays in Honour of Ajit Singh*, New York: Palgrave Macmillan.
- Shaikh, A. (2016). *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*, New York: Oxford University Press.
- Sherman, H. (1983). "Monopoly power and profit rates", *Review of Radical Political Economics*, 15 (2), pp. 125-133.
- Smith, A. (1982). *The Wealth of Nations*, Skinner, A.S. (ed.), vol. I-III, Harmondsworth, Middlesex New York: Penguin Books.

- Smith, A. (1999). *The Wealth of Nations*, Skinner, A.S. (ed.), vol. IV-V, London, New York: Penguin Books.
- Stigler, G.J. (1963). *Capital and Rates of Return in Manufacturing Industries*, NBER, Princeton University Press.
- Stigler, G.J. (1966). *The Theory of Price*, 3rd edition, New York: Macmillan.
- Sweezy, P.M. (1981). *Four Lectures on Marxism*, New York: Monthly Review Press.
- Sweezy, P.M. (1984). "Competition and monopoly", in Foster, J.B. and Szljajfer, H. (eds), *The Faltering Economy: The Problem of Accumulation under Monopoly Capitalism*, Monthly Review Press, New York.
- Τσαλίκη, Π. και Τσουλφίδης, Λ. (2013). *Δοκίμια Πολιτικής Οικονομίας*, Θεσσαλονίκη: Τζιόλα.
- Taylor, L. (1990). *Socially relevant policy analysis: Structuralist computable general equilibrium models for the developing world*, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Tsaliki, P. and Tsoulfidis, L. (1994). "Classical, Neoclassical, and Post-Keynesian theories of profits: Empirical evidence from greek large scale manufacturing industries", *Journal of Liberal Studies*, Vol. 1.
- Tsaliki, P. and Tsoulfidis, L. (1995). "Competition vs. monopoly in greek large-scale manufacturing industries", *Review of Industrial Organization*, 1995 (10), pp. 613-633.
- Tsaliki, P. and Tsoulfidis, L. (1998). "Alternative theories of competition: Evidence from Greek manufacturing", *International Review of Applied Economics*, 12 (2), 187-204.
- Tsoulfidis, L. and Tsaliki, P. (2005). "Marxian theory of competition and the concept of regulating capital: Evidence from Greek manufacturing", *Review of Radical Political Economics*, 37 (1), pp. 5-22, March.
- Tsoulfidis, L. and Tsaliki, P. (2012). "Classical competition and regulating capital: Theory and empirical evidence" in, Moudud, J. K., Bina, C. and Mason, P.L. (eds), *Alternative Theories of Competition: Challenges to Orthodoxy*, London: Routledge.
- Vaona, A. (2012). "Further econometric evidence on the gravitation and convergence of industrial rates of return on regulating capital", *Journal of Post Keynesian Economics*, 35 (1), pp. 113-136.
- Weeks, J. (1981). *Capital and Exploitation*, Princeton: Princeton University Press.
- Yurtoglou, B. (2004). "Persistence of firm-level profitability in Turkey", *Applied Economics*, 36 (6).

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΑΤΙΤΗΛΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ
2007-2013
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

ISBN: 978-960-9571-82-1